

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Kultuuriteaduste instituut
Kirjanduse ja teatriteaduse osakond

Bakalaureusetöö
Lavastuse “100% Narva” analüüs poliitilise teatri vaatenurgast
Sergei Poljatsihhin

Juhendaja: Anneli Saro

Tartu 2023

Sisukord

Sisukord.....	2
Sissejuhatus.....	3
1. Poliitilise ja kogukonnateatri teooria ning praktika	6
2. Lavastuse “100% Narva” struktuurne analüüs.....	11
2.1. Ülevaade Narva linnast ja elanikkonnast	11
2.2. “100% Narva”	12
2.2.1. “100% Narva” kui kogukonnateater	14
2.2.2. “100% Narva” kui Rimini Protokoll'i lavastus	16
3. “100% Narva” temaatiline analüüs	21
3.1. “100% Narva” lavastuse ette valmistamine: osalejate leidmine ja intervjuud osalejatega	21
3.2. “100% Narva” etenduse kirjeldus	23
3.3 “100% Narva” analüüs	27
3.3.1 Keeleküsimus	28
3.3.2. Kodakondsuse küsimus.....	31
3.3.3 Teisejärgulise inimese probleem	32
3.3.4 Venemaa mõju Eesti venelastele	34
3.3.5 Poliitiline vägivald	36
3.3.6 Elu varjatud pool	37
Kokkuvõte	39
Kasutatud kirjandus	41
Lisa 1	43

Sissejuhatus

Käesoleva bakalaureusetöö teemaks on Vaba Lava ja Rimini Protokollide lavastuse “100% Narva” analüüs poliitilise teatri vaatenurgast. Töö eesmärgiks on uurida lavastuse “100% Narva” poliitilist iseloomu ning välja tuua, kuidas antud teoses on käsitletud Narva (ning ka kogu Eesti) aktuaalseid poliitilisi küsimusi. Lisaks sellele paigutan lavastuse “100% Narva” laiemasse poliitilise teatri konteksti. Bakalaureusetöö raames uurin, kuidas teater saab väljuda kunsti raamidest ning pakkuda ühiskonnale midagi rohkemat kui ainult esteetilist naudingut.

Peale “100% Narva” on Narva linnast ja elanikest 21. sajandil tehtud ka teisi lavastusi. 2020. aastal esietendus Vene lavastaja Juri Kviatkovskij “Lõhe”, mille ettevalmistusprotsessi jooksul oli tehtud üle 100 intervjuu. Samal aastal esietendus Vene lavastaja Mihhail Patlasovi “Üleminekuaja inimesed”, mis kaudselt jutustab ka Narvast (lavastuses räägitakse Marc Shagalist, kes ühel oma eluperioodil siin elas). 2022. aastal sai valmis Katrin Nielseni kogukonnateatri lavastus “Minu Narva”, millest võtsid osa ja rääkisid oma lood kohalikud Narva elanikud. Juba peale “100% Narva” etendusi jõudis lavale Julia Augi lavastus “Narva – linn, mille me kaotasime”, mis jutustab Narva linna ajaloost 20. sajandil.

Antud bakalaureusetöö uurimisküsimused sõnastan järgmiselt:

- 1) Mis teeb lavastusest “100% Narva” poliitilise teatri?
- 2) Kuidas lavastuses “100% Narva” on käsitletud Narva (ning ka kogu Eesti) aktuaalseid poliitilisi küsimusi?

Teoreetilise alusena kasutan Madli Pesti doktoritööd “Poliitiline teater ja selle strateegiad Eesti ja lääne kultuuris” (2016). Oma töös Pesti defineerib poliitilist teatrit, võrdleb omavahel erinevaid poliitilise teatri strateegiaid (rühmaloome, dokumentaalteater ja rakendusteater). See annab hea ülevaate sellest, milline saab olla poliitiline teater. Üks peatükkidest käsitleb Rimini Protokollide ja seal autor lühidalt kirjeldab selle teatri tegevust. “100% Narva” projekti raames läbi viidud intervjuude ja kogukonnateatri teooria käsitlemisel toetun Piret Jaaksi doktoritööle “Kirjutada inimesi: kogukondade uurimine ja dokumentaalteatri loomise vahendid dramaturgi töös” (2022).

Selleks, et luua oma töös laiemat poliitilise teatri konteksti, kasutan ka Jacques Rancière’i ideid, mida ta kirjeldas oma essekogumikus “Emantsipeerunud vaataja”. Rancière arutleb poliitilise teatri teemal, püstitab aktiivse vaataja probleemi ning kasutab sõna *dissensus* poliitiliste

protsesside kirjeldamiseks. Rancière'i mõtteid võib kasutada selleks, et vastata küsimusele, millist eesmärki võib täita poliitiline teater ning milliseid poliitilise teatri strateegiaid sellel puhul võib kasutada. Arvan, et palju Rancière'i mõtetest on ellu viidud Rimini Protokollis projektis "100% city" ja konkreetselt lavastuses "100% Narva".

Töö koosneb kolmest peatükist. Esimeses peatükis ma arutlen poliitilise teatri teemal, toon välja poliitilise teatri definitsiooni, mille järgi hindan lavastuse "100% Narva" poliitilist iseloomu. Teises peatükis lähen üle lavastuse struktuursele analüüsile. Selleks avan Narva linna konteksti ning kirjeldan lavastust kui kogukonnateatrit ja kui Rimini Protokollis lavastust. Kolmandas peatükis kirjutan lavastuse ettevalmistamise protsessist, kirjeldan laval nähtut ja analüüsin seda teemapõhiselt.

Oma bakalaureusetöös kasutan ka isiklikku kogemust. Olin "100% Narva" lavastusprotsessi kaasatud. Alates 2022. aasta augustist tegelesin projekti osalejatega tehtud intervjuude litereerimisega ning alates 2022. aasta novembrist aitasin lavastust ette valmistada koha peal Narvas prooviperioodi ja etenduste ajal (5.–20.11.2022). Lisaks prooviprotsessis osalemisele nägin kaht etendust tervikuna (18. ja 20. novembril), suhtlesin projektis osalejatega laval ja lava taga (nii isiklike vestluste näol kui ka ametlike intervjuude tegemise jaoks). Oma bakalaureusetöö kirjutamiseks saan kasutada "100% Narva" läbimängu ja etenduse videolindistust (läbimängu lindistus toimus 17. novembril 2022, etenduse lindistus toimus 19. novembril 2022).

Minu tegevust "100% Narva" lavastuse ettevalmistamise juures saab sisuliselt nimetada etnoloogiliseks välitööks. Kuigi "100% Narva" lavastuses kaastegemise ajal ma ei teinud eraldi märkmeid ega pidanud välitöö päevikut¹, andis see tegevus mulle palju praktilisi teadmisi lava taga ja peal toimuvast, mida ma sain bakalaureusetöös kasutada. Ma sain jälgida, kuidas toimus lavastuse ettevalmistamine, kuidas muutus osalejate suhtumine projekti ning kuidas nad muutusid aktiivsemateks selle projekti käigus. Siin tuleb veel üks oluline detail välja: arvan, et tähtis ei ole mitte ainult see, mis laval etenduse ajal toimus, vaid ka see, mis toimus lava taga prooviperioodi ja etenduste ajal. Arvan, et "100% Narva" lavastust võib defineerida poliitilise

¹ Sel ajal ma ei olnud veel oma bakalaureusetöö teemas kindel.

teatrina, kui vaadelda lava taga ja lava peal toimunut kui ühtset paralleelselt toimuvat protsessi². Selles protsessis nägin, kuidas Jacques Rancière'i ideed poliitilisest teatrist olid ellu viidud.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et antud bakalaureusetöö meetodiks on etnoloogilise välitöö läbiviimine, selle välitöö käigus saadud kogemuse kirjeldamine ja seostamine poliitilise teatri teooriaga. Uurimismeetodiks on ka etenduseanalüüs, mida ma teen lavastuses "100% Narva" käsitletud ja intervjuudes osalejatega üles kerkinud teemade alusel. Lisaks ülalnimetatud teoreetilistele allikatele toetun ka intervjuudele "100% Narva" lavastuse produtsendiga Serafima Kolodkinaga ja Rimini Protokolle'i lavastajaga Helgard Haugiga. Eetilistel põhjustel ei kasuta ma bakalaureusetöös osalejate kodanikunimesid, vaid ainult numbreid, mida nad lavastuses kandsid.

² Kuid ka eraldi võetuna, ilma lava taga toimuvaid protsesse arvestamata võib lavastust "100% Narva" defineerida kui poliitilist lavastust (seda tõestan oma töös). Lava taga ja lava peal toimuvad protsessid pigem täiendavad üksteist. Sellel põhjusel tahan neid protsesse omavahel seostada ja koos vaadata.

1. Poliitilise ja kogukonnateatri teooria ning praktika

Poliitilist teatrit võib mitmeti defineerida. Kõige laiemas mõttes võib kogu kunsti nimetada poliitiliseks. Eelkõige seetõttu, et teater tegutseb avalikult ja saab iga etendusega ühiskonda mõjutada ning publik saab etendust vaadates seda mõjutada ja välja pakkuda oma tõlgendusi, mis võivad lavastusele anda poliitilise värvingu.

Vaieldav on, kas poliitiline teater on võimalik ainult demokraatlikus ühiskonnas ehk ühiskonnas, kus on võimalik erimeelsust väljendada, või ka totalitaarses riigis, kus kunsti peamine eesmärk on režiimi propaganda³. Erinevatel ajalooperioodidel riigivõimud kasutasid teatrit oma võimu ja poliitiliste ideede levitamises. Näiteks klassitsismi ajastu Prantsusmaa õukonnateater oli keskvõimu tugeva kontrolli all. Prantsusmaa suur poliitiline figuur kardinal Richelieu asutas 1635. aastal Prantsuse Akadeemia, mis mõjutas kogu kirjanduse ja teatritegevust. (Howarth 2006: 248) Sisuliselt samu eesmärgi (keskvõimu tegevuse propageerimine) täitis Pedro Calderóni näidend “Breda piiramine” (1625), kus autor kirjeldab ajaloolist sündmust, Hollandi kindluse Breda piiramist ja vallutamist Hispaania vägede poolt (Dixon 2006: 181).

Järgmine näide on 20. sajandist. Venemaal Oktoobrirevolutsiooni järel tekkis Proletkulti liikumine, mille jooksul pidid kaduma “piirid töö- ja pidupäevade, elu ja kunsti, vaataja ja kunstniku vahel” (Innes 2006: 429). Proletkulti liikumise raames võib esile tuua lavastuse “Talvepalee vallutamine” (1920), mis jutustas publikule Talvepalee vallutamise loo. (Innes 2006: 429)

Kõik kolm näidet väljendavad omal moel selget poliitilist temaatikat. Kuid tekib küsimus, kas näidendi (ja selle alusel tehtud lavastuse) poliitiline temaatika on piisav, et nimetada antud näidendit (lavastust) poliitiliseks teatriks. Poliitiline teema ei ole veel kunstiteose poliitilisuse määramise piisav kriteerium (Pesti 2016: 55).

Teater, nagu ka iga teine kunstiliik, peegeldab ühiskonnas toimuvat ning avaldab mõju poliitilistele protsessidele. Kuid selleks, et teatrist saaks poliitiline teater, on vaja midagi enam

³ Jacques Rancière'i järgi poliitilisus vajab *dissensus* ehk erimeelt. Kuna totalitaarsetes riikides erimeele väljendamine on peaaegu võimatu, puudub võimalus ka poliitilise teatri tegemiseks. Vaatamata sellele, paradoksaalsel kujul teater Nõukogude Liidus mõjutas poliitilise teatri arengut maailmas. Nendest mõjudest kirjutan allpool.

kui lavastuse poliitiline temaatika. Näiteks Vana-Kreeka dionüüsia pidustustel peetud teatrivõistlusi seostatakse demokraatia kehtestamisega Ateenas (Taplin 2006: 25). Dionüüsiatel näidatud etendused olid ühiskondlikult olulise sõnumiga. Selline oli 458. aastal laval näidatud Aischylose triloogia “Oresteia”, mis tõstatas perekondliku veretasu teemat ja kehtestas konfliktide lahendamist tsiviilkohtu kaudu. (Taplin 2006: 36–38) Kuid lisaks dionüüsiatel näidatud teatrietendustele kogunes suur hulk inimesi ühte kohta. Ateena kodanikud vaatasid sama lugu üheaegselt, mida võib nimetada kogukonda liitvaks ürituseks. (Taplin 2006: 30–31)

Saksa teatriteoreetik ja lavastaja Erwin Piscator on rõhutanud 19. sajandi lõpus tekkinud kunstivoolu – naturalismi – tähtsust poliitilise teatri mõiste väljakujunemisel. Naturalistlik draama tegi teatrist taas avaliku foorumi, kus arutati olulisi kaasaegseid probleeme. Naturalistlikku teatrit võib nimetada poliitilise teatri eelkäijaks: oma sotsiaal-kriitiliste teemadega, mis jutustasid ühiskonna alamkihtide elust, naturalistlik teater tekitas *dissensust* ehk erimeelt ühiskonnas. Saksamaa nüüdisaegse poliitilise teatri mõiste juured algavadki juba 19. sajandist. Naturalismi eesvedajateks võib nimetada tuntud saksa näitekirjanikku Gerhard Hauptmanni (näidendid “Enne päikesetõusu” (1889) ja “Kangrud” (1893)) ja uusi teatreid nagu Freie Bühne (1889) ja Freie Volksbühne (1890), kus lavastati uut naturalistlikku draamat. (Esslin 2006: 378–380)

Poliitilise teatri defineerimine algas Erwin Piscatori artiklite kogumikust “Poliitiline teater” (1929). Kuid Piscator ei olnud ainult teatriteoreetik, vaid ka aktiivselt lavastas teatris. Oma lavastustes kasutas ta fotomontaaži ja filmilõike, arendas agitpropi teatrit; Piscator lõi uue poliitilise teatri žanri – dokumentaalteatri. (Pesti 2016: 30–33) Oma panuse poliitilisse teatrisse andis ka Piscatori õpilane Bertold Brecht. Brechti jaoks oli oluline, et ta saab oma loominguga maailma muuta. Brecht lõi ja arendas selliseid teatraalseid võtteid nagu võõritusefekt ja neljanda seinä lõhkumine ehk näitleja suhtlemine otse publikuga. (Brecht 1972: 8–9)

Teiselt poolt poliitilise teatri arengut mõjutas noore bolševistliku Venemaa teater uue revolutsioonilise kunstiga. Vene teater oli teerajajaks massiivsetele vaatamängudele, mis võeti üle ka Saksamaal. Levis arusaam teatrist kui marxistlik-leninistlikus mõttes massi harimisest, masside ja riigi ideoloogia ühtsusest. Silmapaistev Vene teatritegelane oli Vsevolod Meierhold. Oma teatriteoreetilisi vaateid väljendas ta raamatus “Teatrist” (1913). Seejärel avas ta Peterburis teatristuudio, kus sai oma teatriteooriaid ellu viia. Meierholdi 1920. aastal loodud Oktoobriteatri

kontseptsioon sai väljapaistvaks revolutsioonilise poliitilise teatri näiteks. Meierholdi järgi näitlejad ei pidanud olema professionaalsed. Meierholdi näitleja on vabrikutöoline, kes tegeleb teatriga õhtuti peale oma peamisest töökohast vabanemisest. Teiseks märgiliseks ideeks Meierholdi jaoks oli publiku kaasamine teatriprotsessi: etenduse ajal pidi publik aru saama, et ka tema võib etendusega kaasa minna ja etenduses osaleda. (Pesti 2016: 26–29)

Poliitiline teater toimus ja arenes alati seoses suurte ühiskondlike protsessidega. 20. sajandi esimesel poolel poliitilist teatrit mõjutasid Esimene ja Teine maailmasõda ning Oktoobrirevolutsioon Venemaal (Innes 2006: 414–416); 20. sajandi teisel poolel toimusid üliõpilasrahutused, Vietnami sõda, feministliku liikumise aktiveerumine (Innes 2006: 488). Siin kehtib teatri üldine skeem: teater peegeldab ühiskonda, milles ta toimib, kuid poliitilise teatri puhul selline peegeldus on teravam, lähemal ühiskondlikele protsessidele, sest proovib neid protsesse ka ise mõjutada, proovib maailma muuta. Poliitilise teatri arenguloo jooksul tekkisid kindlad elemendid ja võtted, mis olid kasutusel ka “100% Narva” lavastuses. Näiteks mitteprofessionaalsete näitlejate kasutamine (Meierhold), neljanda seinä lõhkumine (Brecht), dokumentaalteatri võtted (Piscator jt).

Madli Pesti oma doktoritöös käsitles peamisi poliitilise teatri definitsioone, mille olid välja töötatud 20. ja 21. sajandi teatriteoreetikud ja -praktikud, ning nende põhjal töötas välja oma poliitilise teatri määratluse. Käsitletud autorite hulgas on Erika Fischer-Lichte, Patrice Pavis, Jan Deck jt. (Pesti 2016: 40–54) Sellest ülevaatest tuleb välja, et poliitilise teatri definitsioon on aja jooksul muutunud. Mitmete teatriteoreetikute mõtted poliitilise teatri osas erinevad, nende definitsioonides on erinevad asjaolud esile toodud. Antud töö raames kasutan Madli Pesti poliitilise teatri definitsiooni.

Pesti järgi poliitilise teatri lavastust võib ära tunda nelja kriteeriumi kaudu:

1. Teemaatiline ehk lavastuse teema peab olema poliitiline. Tekkib küsimus, millist teemat võib pidada poliitiliseks. (Pesti 2016: 55) Teine küsimus, kas publik saab aru lavastuse teemast kui poliitilisest. Publik esineb lavastuse raames kui autonoomne tervik ning loob oma tõlgendusi nähtud etendusest. Arvan, et lavastuse temaatika sünnib lavastaja ja publiku koostöös: kui lavastaja kavandas oma lavastuses poliitilist temaatikat ja publik võttis vastu seda temaatikat kui poliitilist, siis saab öelda, et lavastus on poliitiline.

2. Funktsionaalne ehk poliitiline teater püstitab endale kindlad eesmärgid. Poliitilise teatri funktsiooniks on tõsta esile ühiskonnas eksisteerivaid probleeme. Veel üheks funktsiooniks võib olla see, et poliitiline teater muudab ühiskonda. Kuid selle puhul tekib küsimus, kui palju on selliseid lavastusi, mis ühiskonda muudavad. (Pesti 2016: 55–56) Kuidas saab hinnata muutusi ühiskonnas ja seda, millist mõju avaldas sellele konkreetne lavastus?

3. Ideoloogiline ehk lavastuses peab selgelt olema kindel ideoloogia. Selliseks ideoloogiaks võib olla mingi konkreetne poliitiline suund, nt vasakpoolne ideoloogia, või kindla osapoole pooldamine kuumade ühiskondlike küsimuste puhul. Ideoloogia võib väljenduda ka näiliselt neutraalsete lavastuste puhul: vaatamata selle neutraalsusele, teeb lavastaja omapoolseid valikuid, kuidas teemat publikule esitada. (Pesti 2016: 56–57)

4. Esteetiline ehk kindla esteetika järgimine. Pesti eeldab, et poliitilises teatris järgitakse postdramaatilist esteetikat, mis tähendab suuremat vabadust, võrreldes dramaatilise teatri esteetikaga. Postdramaatiline esteetika eeldab, et publik peab ise otsustama, kuidas lavastust vastu võtta ning milliseid sõnumeid sealt välja lugeda. Kaasaegne (meie puhul postdramaatiline) esteetika mõjutab ümbritseva maailma kirjeldamist samamoodi nagu lavastuse temaatika. Kuna postdramaatiline esteetika puhul vaataja peab ise otsustama, millise poole ta valib ja milliseid ideid pooldab, siis võimaldab postdramaatiline teater ka *dissensus* ehk erimeele väljendamist. (Pesti 2016: 57)

Pesti sõnade järgi poliitilise teatri puhul kõik eelnimetatud kriteeriumid võivad lavastuses esineda, kuid võib esineda ainult mõni nendest või nad võivad isegi üksteisele vastanduda (Pesti 2016: 55).

Sellele poliitilise teatri definitsioonile tahan lisada ka mõned Jacques Rancière'i mõtted. Rancière kirjutab, et olla vaataja tähendab olla passiivne etenduse vastuvõtja. Teater, teiselt poolt, on koht, mis baseerub tegevusel (draama tähendab tegevust). Need tegevused toimuvad enamasti laval, kuid eesmärgiks peab olema ka saalis olevate isikute kaasamine tegevusse. Tegevusse kaasamine peab toimuma laval esinevate intellektuaalsete impulsside kaudu, nende energia abil kaasatakse tegevusse etenduse publikut. Rancière kirjeldab teatrit, kus pole vaatajaid, kus publik on sama aktiivne etenduse element kui näitleja laval. Praegune teater Rancière'i järgi ei paku sellist kogemust vaatajale ja teatrist sai koht, kus vaataja on passiivne kunsti tarbija. (Rancière 2018: 2–3) Rancière'i järgi poliitika põhiolemus seisneb *dissensus* ehk

erimeeles. Poliitiline kunst peab näitama erimeelt olemuslikult ka seal, kus justnagu sellist erimeelt ei saa eksisteerida. (Rancière 2010: 38) Selline erimeel peab olema väljendatud ka poliitilises teatris

Rancière'i aktiivse vaataja kontseptsioonini võib jõuda kogukonnateatris. Kogukonnateater on rakendusteatri alaliik, mis osaliselt hõlmab enda alla ka dokumentaalteatrit. Rakendusteater on lai mõiste, mis tähistab poliitilistest, hariduslikest või isiklikest eesmärkidest lähtuvat teatrit. Kogukonnateatri puhul tegeletakse kindla inimeste grupiga ja nende sotsiokultuurilise eneseväljendusega. Kogukonnateater kasutab teatraalseid väljendusvahendeid, et näidata kindla inimeste gruppi seisukohti, teha nende hääl kuuldavaks. (Jaaks 2022: 25)

Kogukonnateatri puhul tegeletakse tavaliste inimeste lugudega, kusjuures neid lugusid esitavad laval kogukonnaliikmed ise. Kogukonnateatris tegeletakse teemadega, mis on olulised kindla inimeste rühma jaoks. Need teemad selgitatakse välja lavastuse valmistamise jooksul. Kogukonnateatri eesmärgiks on tekitada dialoogi kogukonnaliikmete vahel ning seeläbi ka kogu ühiskonnas. Ideaalis dialoogi tekitamine peaks viima ka muutustele ühiskonnas. (Jaaks 2022: 25–26) Selline teatrivorm soodustab tavalise inimese lavale sattumist, seega muudab vaataja aktiivseks. Kogukonnateatri tegemise printsiipe käsitlem lähemalt peatükis 2.2.1.

2. Lavastuse “100% Narva” kontekstuaalne analüüs

Antud peatükis teen lavastuse “100% Narva” kontekstuaalse analüüsi. Selleks kirjeldan oma seost Narva linnaga ja statistiliste andmete abil näitan selle piirkonna omapära Eestis. Järgnevalt annan “100% Narva” üldiseloostuse ja vaatlen seda projekti kui kogukonnateatri lavastust ja kui Rimini Protokollu projekti.

2.1. Ülevaade Narva linnast ja elanikkonnast

Uurijana on oluline hinnata enda suhtumist uuritavasse keskkonda ehk Narva linna ja “100% Narva” lavastusse. Olen sündinud ja enamuse osa oma elust elanud Tartus. Narvat olen mitu korda oma elu jooksul külastanud, kuid tunnen, et see on jäänud minu jaoks võõraks regiooniks. Nagu ka paljud Narva elanikud, kuulun ka mina venekeelse vähemuse hulka Eestis, seega ka probleemid, millega puutuvad kokku paljud eesti keelt emakeelena mittekõnelevad Narva elanikud, on erinevatel eluetappidel ka mind puudutanud. Kuid sellega lõpeb ka minu samastumistunne Narva elanikega. Minu kui põlise tartlase jaoks on Narva alati olnud eriline regioon, kus inimesed on veidi teistsugused, võrreldes muu Eestiga. “100% Narva” lavastuse prooviperioodi ajal olen kuulnud sellist arusaama Narva linnast kui pehmest üleminekust Eesti mentaliteedilt Venemaa mentaliteedile (mida mujal Eestis pole justkui eriti tunda). Seega, minu autoripositsioon antud töö raames on kahetine: ühelt poolt olen ise kogunud Narvas elavate inimeste probleeme, teiselt poolt ma ei saa öelda, et tunnen hästi Narva elu ja elanikke. Lavastus “100% Narva” oli minu jaoks avastusretk Narva ja selle elanike elusse.

Järgnevalt toon välja statistilisi andmeid, mis näitavad Narva linna erilisust Eesti kontekstis. Narva linna elanike arv 2021. aasta lõpus oli 53 911 inimest. Võrreldes elanike arvuga eelnevatel aastatel (nt 2000. aastal 67 937 elanikku, 2011. aastal 58 603 elanikku), tuleb välja, et Narva elanike arv kahaneb. (Eesti loeb 2021) Narva elanikkonna vähenemist seostatakse eelkõige raske majandusliku olukorraga (Tuuder 2022: 12). Narva töötuse määr⁴ 2020. aastal oli 10,7% (Narva

⁴ Töötuse määr näitab, milline protsent töövõimelisest ehk majanduslikult aktiivsest elanikkonnast on töötu (Töötuse määr 2022)

arvudes 2021: 9). Narva töötuse määr on palju kõrgem, võrreldes Eesti keskmise töötuse määraga: Eesti keskmine näitaja oli 2020. aastal 6,8%. (Töötuse määr 2022)

Narva linna suureks tööandjaks oli mitmete aastakümnete jooksul Kreenholmi manufaktuur. Kreenholmi manufaktuur alustas tööd 1857. aastal (Ivask 2017: 38). 1980. aastatel töötas Kreenholmi manufaktuuris üle 11 000 inimese ehk umbes iga kaheksas Narva elanik (Ivask 2017: 250). 2010. aastal, AS Kreenholmi Valduse pankrotiks välja kuulutamise momendiks töötas seal 570 inimest (Uudised. Kreenholm. Pankrot 2010). Kreenholmi manufaktuuri nimetati Narva tööstuse südameks: oma 150-aastase ajaloo jooksul on siin töötanud “terved tööliste dünastiad” oma traditsioonide ja kogemustega (Ivask 2017: 353).

Statistika järgi Narvas elab 86% venelasi, 4% eestlasi, 2% ukrainlasi, 2% valgevenelasi ja 6% muid rahvusi (Narva arvudes 2021: 4). 2021. aasta rahvaloenduse tulemuste järgi kogu Eestis elab 69,4% eestlasi ja 23,7% venelasi (Eesti loeb 2021). Nendest andmetest tuleb välja, et Narva on piirkond, kus kompaktselt elab vene vähemus Eestis. Erinevalt kogu Eestist, venelased moodustavad enamuse Narva elanikkonnast, kusjuures eestlasi on Narvas väga vähe.

48% Narva elanikest omab Eesti kodakondsust, 36% Vene kodakondsust, 13% kodakondsus on määratlemata (nn “hall” pass) ja 3% elanikest on muu kodakondsus (Narva arvudes 2021: 4). 2021. aasta lõpus olid kodakondsuse andmed kogu Eesti kohta järgmised: 84,7% Eesti elanikke omavad Eesti kodakondsust, 6,1% elanikke on Venemaa kodakondsusega ja 5% elanike kodakondsus on määramata (st neil on “hall” pass). Nende andmete põhjal tuleb välja, et Narva elanike kodakondsuse statistika on väga erinev, võrreldes ülejäänud Eestiga. Narvas on palju väiksem Eesti kodakondsusega elanike osakaal ning palju kõrgem Venemaa ja määramata kodakondsusega elanike osakaal.

2.2. “100% Narva”

Lavastus “100% Narva” valmis Vaba Lava ja Rimini Protokolli koostöös ning kuulub Vaba Lava perioodi 2021–2023 kuraatoriprogrammi, mis kannab nime “Pärast kõike. Uus ilmakord”. Hooajal 2021/2022 ja 2022/2023 on Vaba Lava kuraatoriks Norra päritolu näitleja, lavastaja ja

õppejõud Harald T. Rosenstrøm. Just tema otsustas kutsuda Rimini Protokolliga Eestisse lavastust tegema. Ta ise kommenteerib oma otsust järgmiselt:

Käies Narvas ja kohates siinseid inimesi, sain aru, kui tähtis on minu jaoks, et kuraatoriprogrammis oleks etendus Narvast ja tema elanikest. Narva – see on suurepärane koht huvitavate inimestega, kelle lood on keerulised ja haaravad. Tähtis on, et me kuuleksime neid lugusid lavalt. Ma leian, et see on vajalik teatri jaoks, mis siin asub.

Harald T. Rosenstrøm (100% Narva 2022: 12)

Rimini Protokolliga projekt “100% city” algas 2008. aastal, kui lavastati “100% Berlin”. Sellest ajast on projekti “100% city” läbi viidud erinevates linnades üle kogu maailma. Peale Berliini tehti sarnane lavastus ka Londonis, Tokyos, Lissabonis, Riias jt linnades üle kogu maailma. Narva on järjekorras 41. linn “100% city” projektis. (100% Narva 2022: 236) “100% city” on ainult üks Rimini Protokolliga mitmetest projektidest, mis on tehtud alates 2000. aastast (Dreyse, Malzacher 2017: 222–234).

Lavastuses osalesid 100 narvalast: lavastuse kontseptsiooni järgi iga osaleja esindas 1% Narva elanikkonnast, seega need 100 inimest näitlikustasid kogu Narva elanikkonda. Lavastuses osalejate otsinguprotsessi jooksul järgiti Narva linna statistilisi näitajaid: kui statistika järgi Narvas elanikkond koosneb 55% naistest ja 45% meestest, siis otsiti kokku 55 naist ja 45 meest. Lisaks soole jälgiti vanusegruppi, rahvuse, emakeele ja kodakondsuse kriteeriumeid.

Iga kuiva statistilise numbriga taga on elav inimene oma kire, eluloo, vaadete ja plaanidega. Kui ametlik statistika võib anda vastuse küsimustele „Mitu protsenti Narva elanikest on naised?“ või „Kui suur osa narvakaid on Eesti kodanikud?“, siis kuidas saada teada, milline on linna kõige kaunim maja või kui palju on narvakate hulgas kassiarmastajaid? Mis võib saada Narvast lahkumise põhjuseks? „100% Narva“ on see koht, kus otsida vastuseid just nendele küsimustele.

100% Narva koduleht

Tuleb öelda, et etendustest võtsid osa ainult 98 inimest: üks inimene ei saanud osaleda haiguse tõttu, teisel tekkisid probleemid alkoholiga. “100% Narva” projekti produtsent Serafima Kolodkina teavitas Rimini Protokolliga lavastajaid sellest ning pakkus välja, et otsib kaks inimest asemele, kuid lavastajad vastasid, et selleks pole vajadust (Kolodkina 2023). Seda fakti võib tõlgendada ka nii, et ka etendustes puuduvad inimesed peegeldavad Narva statistikat ja narvalaste iseloomu.

“100% Narva” projekti raames toimus üks läbimäng publikuga 17. novembril ja kolm etendust 18., 19. ja 20. novembril 2022. aastal. Etendused toimusid Narvas Vaba Lava suures saalis.

Kokku sai lavastust “100% Narva” (üks läbimäng ja kolm etendust) vaadata 1020 inimest. Peale Eesti publiku nägid “100% Narva” etendusi külalised Soomest, Venemaalt, Lätist ja Ameerikast. (Kolodkina 2023)

2.2.1. “100% Narva” kui kogukonnateater

Lavastus “100% Narva” on kogukonnateater. Kogukonnaks antud juhul olid Narva linna elanikud: nii seal sündinud kui ka hiljem sinna kolinud inimesed. Kahe inimese puhul oli see reegel rikutud: osalejad nr 54 ja nr 55 olid etenduste ajaks Narvast ära kolinud. “Mina ja mu vend ei ela enam Narvas. Me oleme erand siin lavastuses. Teisest küljest, paljud inimesed on lahkumas Narvast. Me esindame neid, kes on hiljuti ära kolinud,” ütleb osaleja nr 54, 14-aastane tüdruk etendustes publiku poole pöördudes⁵.

Kogukonnateater on dokumentaalteatri alaliik (Jaaks 2022: 102). Kuigi dokumentaalteatri lavastuste aluseks on reaalsed andmed, ei saa sellist teatrit nimetada vahetu reaalsuse edasiandjaks. Dokumentaalteatri puhul on tegemist valikuga, mida teeb dramaturg, lavastaja vms ning mille alusel koostatakse lavastus. (Jaaks 2022: 68) Materjali valik on väga tähtis, sest igast inimesest saab mitu erinevat lugu rääkida (Jaaks 2022: 27).

Dokumentaalteatris kasutatakse lavastuste loomiseks erinevaid tehnikaid. Üheks neist on montaažitehnika. Montaažitehnika puhul lavastaja kasutab erinevaid andmeid reaalsusest: statistikaandmed, intervjuud, ajalehtede artiklid. Neid andmeid Piret Jaaks nimetab “reaalsusest pärit katkenditeks”. Nende abil luuakse lavastuse reaalsust, tõstetakse esile lavastaja jaoks olulisi detaile ning tõstetakse tagaplaanile teisi detaile, mis on lavastaja arvates vähem olulised või ebaolulised. Selline tehnika aitab näidata ühiskonnas eksisteerivaid konflikte ja ühiskonna probleeme. (Jaaks 2022: 70–71)

“100% Narvas” montaažitehnika väljendus suurte ühiskondlike sündmuste ja osalejate isiklike lugude järjestamises vaheldumisi. Nii oli näiteks Eesti tuumaelektrijaama ehitamise teema puhul: osalejatelt küsiti, kes nende seast pooldab tuumaelektrijaama ehitamist Eestis. Peale seda kui

⁵ Hiljem etenduses selgub, et just noored tihti lahkuvad Narvast. Hiljem etenduses kõlanud fraasiga “Kui ma kasvan suureks, siis lahkun Narvast” nõustus suurem osa “100% Narva” lavastuses osalenud lastest.

kõik vastasid, mikrofoni juurde tuli osaleja nr 73 ja rääkis sellest, kuidas ta osales Tšernobõli tuumaelektrijaama katastroofi järel tekkinud tuumasaaste elimineerimisel. Oli tunda, et tal on raske sellest rääkida. Lõpus, peale seda kui ta ütles “seepärast olen ma tuumaelektrijaama ehitamise vastu”, tekkis Eestisse tuumaelektrijaama ehitamise küsimuse suhtes hoopis erinev suhtumine. Mäletan, et etendusel, mis toimus 19. novembril, üks osalejatest, kes enne pooldas tuumaelektrijaama ehitamist Eestis, kuuldes osaleja nr 73 juttu, muutis oma meelt ning läks lava teisele poole, kus seisis osalejad, kes ei pooldanud tuumaelektrijaama ehitamist Eestis.

“100% Narva” lavastuses oli kasutatud ka monoloogitehnikat. Dokumentaalteatri puhul monoloog on pikem katkematu isiklik kõne, mis on esitatud otse publikule. Monoloog aitab tutvustada publikule kesket kontseptsiooni või olulist ideed. Monoloogide tekste võetakse intervjuude litereeringutest. (Jaaks 2022: 75) “100% Narvas” koostati monolooge osalejate intervjuude põhjal, kuid ei kirjutanud neid sõna-sõnalt lavastuse teksti sisse. Monoloogide puhul oli tegemist intervjuude põhjal koostatud, kuid lavastajate ja dramaturgi poolt muudetud tekstiga. Lavastuses kõlab mitu monoloogi: eelmainitud osaleja nr 73 monoloog Tšernobõli katastroofist, osaleja nr 90 monoloog tema seostest Kreenholmi manufaktuuriga jt.

Puutudes kokku lavastuses osalejatega ca 2,5 nädalat proovide ja etenduste jooksul, mulle tundus, et paljud narvalased ei saa sellisest teatri tegemise viisist nagu kogukonnateater ja lavastajate kasutatavatest tehnikatest aru. “Meid on sada inimest laval, etenduse jooksul hakkab toimuma täielik korralagedus!” rääkis üks osalejatest prooviprotsessi jooksul. “Ei saa aru nendest eurooplastest. Tulevad Eestisse ja teevad mingeid imelikke asju,” jagas oma arvamust teine osaleja Rimini Protokollil lavastajate kohta. Üks osalejatest nimetas prooviprotsessi jooksul “100% Narva” lavastajaid omaloomingu kunstilisteks juhtideks (vn. *массовики-затейники*⁶), mis kõlab halvustavalt, kui arvestada, et seda öeldi maailmakuulsate professionaalsete lavastajate kohta.

Kuid selline osalejate suhtumine lavastusse hakkas muutuma aina rohkem esietenduse lähenemisel. Osaleja nr 25 kirjutas Facebookis 16. novembril 2022, kaks päeva enne “100% Narva” esietendust prooviprotsessist järgmiselt:

⁶ *массовики-затейники* on inimesed, kes tegelevad kultuurikorraldusega, kusjuures see tegevus ei hõlma alati enda alla teatrit, pigem spordiüritusi, massilisi pidustusi jne. Vene keeles see termin omab ka iroonilist ja halvustavat tähendust. Termin tuleb Nõukogude Liidu ajast, kus *массовики-затейники* töötasid erinevates sanatooriumites, koolides jms. Eestikeelne sõna „kultuurikorraldaja“ on sisuliselt sarnane, kuid sellel puudub halvustav alatoon.

100% NARVA projekt – Rimini Protokoll. Hämmastav, intensiivne, kontrastne. Sada tõelist narvakat, kes kogevad, proovivad, naeravad, karjuvad, väsivad, tantsivad, lahendavad (ja loovad) koos probleeme. Projekt, mille paljud osalejad ei oleks võib-olla kunagi reaalses maailmas kohtunud.

Kõik on tõelised. On neid, kes on hingelt lähedased, keda tahate omaks võtta, kuigi tunnete neid vaid paar päeva. On neid, kes on raevukad ja valmistavad pettumust. Nii nagu elus. On edukaid päevi ja täielikke ebaõnnestumisi. Aga see kõik on nii tuttav, kuna selline ongi saatus. Muud võimalust ei ole!

(Markova 2023)

17. novembri läbimängul saalist esitatud küsimuse peale “Kellele meeldib see, mida me praegu siin teeme (osaleme “100% Narva” etenduses)?” enamus osalejatest tõstsid käed üles.

Oli huvitav jälgida, kuidas “100% Narva” osalejad kommunikeerivad omavahel, kuidas prooviprotsessi jooksul neist moodustub terviklik kollektiiv. Proovide ajal nad abistasid teineteist, ütlesid ette õigeid tegevusi nendele, kes jäi hätta, ning kiirustasid tagant osalejaid, kes hajameelsuse tõttu unustasid õigel ajal mikrofooni ette tulla. Prooviprotsessi jooksul osalejatest, kes varem enamasti ei olnud omavahel tuttavad, tekkis tõeline narvalaste kogukond.

2.2.2. “100% Narva” kui Rimini Protokoll lavastus

Rimini Protokoll on Saksa-Šveitsi vabakutseliste lavastajate grupp, mis tegutseb alates 2000. aastast. Gruppi kuuluvad kolm lavastajat: Helgard Haug, Daniel Wetzel ja Stefan Kaegi. Kõik kolm lavastajat on lõpetanud Giesseni Rakendusliku Teatriteaduse Instituudi, mis on ainus Saksa teatriruumis eksisteeriv teatrikool, mis ühendab praktilisi ja teoreetilisi teatrikomponente, keskendudes just kaasaegsetele eksperimentaalsetele teatrivormidele. (Pesti 2016: 95)

Oma lavastustes Rimini Protokoll ei kasuta professionaalseid näitlejaid, vaid teeb lavastusi nõ oma ala ekspertidega. (Pesti 2016: 95) “100% city” projekti raames esinevad ekspertidena inimesed, kellel on erinev professionaalne ja isiklik taust, kuid kes elavad konkreetsetes linnas, mis teeb neid nõ oma linna ekspertideks. Ka “100% Narva” osalejad ei olnud professionaalsed näitlejad (kuigi mõnedel oli eelnev kokkupuude teatriga). Esimese osaleja puhul lisaks soole, vanusele ja rahvusele lisandus veel üks otsingukriteerium: temal pidi olema seos statistikaga.

“100% Narva” projekti raames esimese inimese leidmine võttis palju aega. Rimini Protokoll lavastajad Helgard Haug ja Daniel Wetzel külastasid Narvat märtsis 2022. Selle külastuskäigu jooksul nad tutvusid Narva linnaga ja pidid tutvuma “100% Narva” osalejaga nr 1. Kuid esimesel

linna külastamisel Rimini Protokollil lavastajatele ei sobinud SA Vaba Lava poolt pakutud osaleja nr 1 kandidatuurid. Juba peale Rimini Protokollil lavastajate Narvast ära sõitmist oli leitud Narvas elav matemaatikaõpetaja, kelle kandidatuur osalejaks nr 1 sobis Rimini Protokollil lavastajatele. (Kolodkina 2023)

Rimini Protokollil lavastustes isiklik põimub ühiskondlikuga (Pesti 2016: 97). “100% Narva” dramaturgia koosnes paljuski lavastuses osalejate lugudest, mida nad jutustasid oma intervjuude jooksul. Nendest lugudest tuli välja, kuidas suured sündmused peegelduvad tavainimeste elus. “100% Narva” lavastuse aluseks olid statistilised andmed, kuid lavastajad tahtsid leida statistiliste näitajate taga inimesi nende isiklike lugudega.

Rimini Protokollil lavastuste dramaturgiat luuakse lavastamise käigus. Allikatena kasutatakse egodokumente. (Pesti 2016: 97) Egodokumentideks “100% Narva” lavastuses olid osalejate intervjuud. Lavastajad lugesid intervjuud läbi, valisid teemad, mis neid huvitasid, vajadusel kutsusid projektis osalejaid korduvaks intervjuuks ning selle alusel kirjutasid lavastuse dramaturgiat. “100% Narva” lavastuse teksti pidevalt muudeti kogu prooviprotsessi jooksul: muudeti osalejatele esitatavaid küsimusi või nende sõnastust, isiklike lugude tekste.

Rimini Protokollil lavastajate kontseptsiooni kuulub mõte sellest, et lavastuses osalejad on kaasatud lavastuse tegemisse sama palju nagu lavastajad ise (Pesti 2016: 95). Seega, Rimini Protokollil lavastajad kasutavad rühmaloome meetodit oma lavastuste tegemiseks. “100% Narva” prooviprotsessi jooksul lavastajad Helgard Haug ja Daniel Wetzel palusid osalejatel tihti kaasa mõelda, teha oma ettepanekuid lavastuses kõlavate küsimuste kohta; osalejad pidid ise välja mõtlema oma isikliku tutvustuse ja valima eseme, mille nad endaga kaasa lavale võtavad ning mis neid iseloomustaks. Haug kirjeldas mulle lavastuse loomisprotsessi järgmiselt: “Me lihtsalt anname inimestele piirid, mille sees nad võivad vabalt tegutseda” (Haug 2022). Wetzel ütles ühes proovis, et just nemad, Saksamaalt tulnud lavastajad peavad narvalaste kaudu õppima tundma Narva linna. Seda võib tõlgendada nii, et “100% Narva” loomisel lähtusid lavastajad narvalastest ning valisid neid teemasid, mis on olulised narvalaste jaoks.

Lavastuse dramaturgia olid suurel määral kirjutanud Rimini Protokollil lavastajad Helgard Haug ja Daniel Wetzel. Projekti dramaturg Mihhail Komaško samuti osales lavastuse teksti kirjutamisel, kuid mängis pigem Narva linna eksperdi rolli: vajadusel lavastajad pöördusid tema poole, et aru saada, kui võrd mõni konkreetne teema on Narva puhul aktuaalne. Mõned lavastuses

kõlavad küsimused sõnastas Serafima Kolodkina. Kolodkina ja Komaško tegelesid ka sellega, et lugesid läbi osalejatega tehtud intervjuud, valisid nendest teemad, mis tundusid huvitavad, ning esitasid teemade nimekirja Haugile ja Wetzeli. Lõpliku teemade valiku, mis lavastuses kõlasid, tegid lavastajad. (Kolodkina 2023) Samas valitud teemasid tutvustati proovide jooksul narvalastele ning ka nendel oli õigus oma arvamust jagada, kuivõrd mõni teema on vastuvõetav ja aktuaalne nende jaoks.

Tuleb mainida, et enne prooviprotsessi algust lavastajad Wetzeli ja Haug lugesid osalejate litereeritud intervjuude tõlkeid. Kui nad 2022. aasta novembris Narvasse tulid, neil olid mitmed lavastuse dramaturgia arengusuunad paika pandud. Proovides hakkasid nad katsetama erinevate küsimustega, mida nad esitasid narvalastele, ja jälgisid nende reaktsioone. Erinevate küsimustega katsetamine jätkus prooviprotsessi lõppuni. Osa küsimustest olid lavastusest välja jäetud, kuna need ei tundnud eriti aktuaalsed⁷.

Lavastuse teksti kirjutamisel tekkis telefonimänguga sarnane situatsioon: osalejatega suheldi enamasti vene keeles, mõnedega eesti keeles, peale seda tõlgiti vestlus inglise keelde Haugi ja Wetzeli jaoks. Haug ja Wetzeli kirjutasid lavastuse teksti inglise keeles osalejate intervjuude põhjal, see tekst tõlgiti vene ja eesti keelde. Tõlgitud teksti näidati osalejale, kes pidid seda laval esitama. Osaleja võis teha tekstis muudatusi või ise enda jaoks teksti ümber kirjutada. Nii juhtus osalejaga nr 73, kelle lugu Tšornobõlist Rimini Protokollil lavastajad otsustasid publikule esitada: Helgard ja Daniel kirjutasid valmis teksti osaleja nr 73 jaoks, tema luges läbi nende teksti, tekst talle ei meeldinud ning ta kirjutas ise uue teksti, mis sai lavastuse osaks. (Kolodkina 2023)

Ka mina olin osa sellest protsessist. Näiteks Daniel Wetzeli otsustas lisada lavastusse osaleja nr 66 loo sellest, kuidas tema nägi Narvas tulnukaid. Wetzeli palus mul osalejaga tema loo tekst kooskõlastada. Proovis ma otsisin ta üles, teavitasin teda kavatsusest lugu tulnukatest lavastusse lisada ning kooskõlastasin temaga teksti, mida ta pidi laval publikule ütlema.

“100% Narva” projektis osalejatel oli lubatud improviseerida, kuid teatud raamides. Näiteks lavastus algas osalejate isiklike tutvustustega. Isiklike tutvustuste tekste pidid osalejad enda jaoks ise välja mõtlema. Lavastajad vaid natuke korrigeerisid neid vajadusel. Lavastuse osalejad palju

⁷ Näiteks ühes proovis kõlas küsimus Narva pulmapuu kohta. Küsiti, kes osalejatest on riputanud Narva pulmapuu dekoratiivse luku. Selgus, et seda tegid ainult mõned osalejad. Sellist tulemust nähes otsustati küsimus lavastusest välja jätta.

eksperimenteerisid oma isiklike tutvustustega, muutes nende sõnastust etendusest etendusse. Olin selle pärast suures hädas, kuna pidin tegema eelmiste läbimängude ja etenduste alusel subtiitrid, mis hiljem ei kattunud inimeste isiklike tutvustustega, mida nad järgmisel etendusel esitasid muudetud kujul. Seega subtiitrid ei saanud sõna-sõnalt edasi anda nende kõnet, kuid andsid edasi põhipunktid.⁸

Iga tutvustus (v.a. osaleja nr 1 tutvustus, mis oli pikem) pidi kestma ca 15 sekundit. Seda, mida nende 15 sekundite jooksul öelda ja mida teha, otsustas osaleja iseseisvalt, st ei lugenud teksti ekraanilt, vaid rääkis oma sõnadega. Pärast isiklike tutvustusi osalejad pidid jälgima ekraane, mis paiknesid saalis istuva publiku taga. Ekraanidele ilmus tekst, mida pidi publikule ette lugema vastava numbriga märgitud inimene, ja tegevuste kirjeldus, mida pidid osalejad laval antud hetkel sooritama. Subtiitrid osalejate jaoks paigaldatud ekraanidel olid vene ja eesti keeles.

Rimini Protokoll lavastuste puhul on tüüpiline, et etendajad pöörduvad otse publiku poole, mis on sarnane brechtilikes õppenäidendites kasutatud võttega. Sellega muudetakse teater avaliku kõnesaali. (Pesti 2016: 98) Selline võte muudab Rimini Protokoll lavastused mõne avaliku poliitilise sündmuse – miitingu, demonstratsiooni, avaliku foorumi sarnaseks, sest ka neis on väga palju teatraalseid elemente. “100% Narva” lavastuses oli see võte laialt kasutusel: etendajad ei suhelnud omavahel, vaid alati pöördusid publiku poole. Kuna lavastuses nad esindasid iseennast, võib neid nimetada “oma biograafia subjektideks” ja “tegelikkuse ekspertideks” (Pesti 2016: 98).

Oma lavastustes Rimini Protokoll loob erilist reaalsust. Reaalsuse teatrisse üle viimisel tekitatakse distants laval esindatava ja elu reaalsuse vahel. Reaalsuse loomisesse on kaasatud lavastuse tegijad, osalejad ja publik. (Pesti 2016: 98–99) Rimini Protokoll lavastustes laval on reaalsed inimesed, kes esindavad iseennast, räägivad oma reaalseid lugusid. Kuid tuleb arvestada sellega, et need inimesed ka mängivad publiku ees: nad võivad midagi oma elust maha vaikida, midagi esile tuua. Eeldatavalt nad tahavad publiku ees paremad välja näha. Sellest on tingitud ka see eriline reaalsus, mis tekib laval. Publik, kes jälgib etendust, eeldatavalt saab sellest aru ning ise otsustab, kui palju laval toimuvat usaldada: esinejad on ikkagi reaalsed inimesed, kuid nad võivad ennast laval näidata moonutatud kujul. Sellise strateegia abil publiku aktiveerimine

⁸ Erandina osalejad 41, 98 ja 100 lugesid oma tekste ekraanidelt, kuna proovide ajal selgus, et neil on raske publiku ees kontsentreeruda ja oma tekste meelde tuletada.

etenduses toimuvaga on kooskõlas Jacques Ranciere'i mõtetega poliitilisest teatrist. Oma kogemuse järgi saan öelda, et publik saalis elas aktiivselt lavastuses osalejatele kaasa. Saalis kostsid naer ja ohked, publik võttis vastu esinejaid kui reaalseid inimesi, mõnele neist elas kaasa, mõne vastu tekkisid neil negatiivsed emotsioonid.

3. “100% Narva” temaatiline analüüs

Selles peatükis teen lavastuse “100% Narva” temaatilise analüüsi. Alustan lavastuse ettevalmistusprotsessi ja etenduse detailse kirjeldamisega ning seejärel analüüsin etendust selles üles kerkinud teemade alusel. Teemadekeskse analüüsi läbiviimiseks kasutan lisaks etendusele ka osalejatega läbi viidud litereeritud intervjuusid.

3.1. “100% Narva” lavastuse ettevalmistamine: osalejate leidmine ja intervjuud osalejatega

Antud peatükis analüüsin “100% Narva” ettevalmistusprotsessi jooksul osalejatega läbi viidud intervjuusid. Suurem osa infot intervjuude kohta pärineb vestluses Serafima Kolodkina, kes oli “100% Narva” produtsent ja intervjuude läbiviija. Projektis osalejad esinesid intervjuudes ja etendustes oma kodanikunimedega all.

“100% Narva” osalejate otsimine ja nendega intervjuude läbiviimine toimus maist 2022 kuni oktoobrini 2022. Lavastuse “100% Narva” osalejaid otsiti lumepallimeetodi järgi. (Kolodkina 2023) Lumepallimeetodiks nimetatakse meetodit, mille puhul esimesed lavastuses osalejad kutsuvad järgmisi: esimene osaleja kutsub teist, teine kolmandat jne (Jaaks 2022: 36).

“100% Narva” puhul juhtus nii, et lumepallimeetodi strateegiat inimeste värbamisel pidi rikkuma: mõni osaleja nimetas järgmist inimest, keda ta tahtis projekti kutsuda, kuid järgmine inimene erinevatel põhjustel viivitas intervjuule tulekuga või üldse keeldus projektist osalemast. Kuna selline olukord ohustas kõigi 100 inimese leidmist õige ajaks, siis Rimini Protokolliga oli kooskõlastatud otsus, et projekti produtsent otsib iseseisvalt ka mõned teised osalejad. “100% Narva” projekti raames olid teatri poolt lisaks osalejale nr 1 leitud osalejad nr 25, 50 ja 75. Potentsiaalsete “100% Narva” osalejate arv oli suurem kui 100: Serafima Kolodkina viis läbi ca 130 intervjuud ja suhtles ca 200 inimesega telefoni teel projektis osalemise teemal. (Kolodkina 2023)

Kolodkina informeeris potentsiaalseid osalejaid “100% Narva” üldisest kontseptsioonist juba telefonikõnes. Inimesed said teada, et lavastus põhineb Narva linna statistilistel andmetel ja milliseid tegevusi tuleb osalejatel laval sooritada. Kohtumisel intervjuu läbiviimiseks Kolodkina

vahendas detailsemat infot projekti kohta (k.a. info isikliku tutvustuse kohta etenduse alguses). (Kolodkina 2023)

“100% Narva” jaoks läbi viidud intervjuusid võib iseloomustada kui poolstruktureeritud intervjuusid. Poolstruktureeritud intervjuud tuginevad eelnevalt koostatud küsitluskavale, mis eeldab avatud vastuseid. Poolstruktureeritud intervjuusid kasutatakse, kui uurijal on olemas teatud valik uurimisteedest, millesse ta tahab süveneda. (Jaaks 2022: 50) “100% Narva” küsitluskava koosnes enamasti avatud küsimustest, kuid olid ka küsimused, mille peale võis vastata kas jah/ei kujul või lühidalt. Kogu küsitluskava on välja toodud antud töö lõpus (Lisa 1).

Küsitluskava koosnes kolmest osast:

- a) kontaktandmed (nimi, perekonnanimi, telefon, e-post),
- b) statistilised kriteeriumid (sugu, vanus, sünnikuupäev, rahvus, kodakondsus, sünnikoha riik, emakeel, sünnikoht),
- c) küsitluskava osa, mis avalikustatakse.

Küsitluskava c-osa küsimused moodustasid intervjuude põhiosa. See omakorda koosnes üldistest küsimustest inimese kohta: osaleja töö/tegevus; mille poolest on inimene unikaalne; mille järgi saab osalejat laval ära tunda (millist isikliku eset osaleja tahab etendusele võtta); milline on osaleja tikk/individuaalne talumatus (inimese hirmud, mis väljenduvad inimese käitumises); kas osaleja tunneb, et Eesti riik on teinud talle ülekohut, ja kui on, siis kuidas; millised on osaleja ja Narva linna vahelised seosed (linnaga seostuv heli ja lõhn, kõige ilusam maja); millisel meeleavaldusel intervjuueeritav tahaks osaleda ja millise loosungi selle jaoks valiks ning keda osaleja samasugusele intervjuule kutsub ehk lumepallimeetodist tulenev küsimus.

Ankeet koosnes standardsetest küsimustest, mis olid Rimini Protokoll poolt antud, kuid sisaldas ka Mihhail Komaško, projekti dramaturgi koostatud küsimusi. Lõpliku ankeedi koostas Serafima Kolodkina, kes pani kokku Rimini Protokoll ja Komaško küsimused ning hiljem kooskõlastas küsitluskava Rimini Protokoll lavastajatega. Näiteks küsimuse seostest osaleja ja 17. sajandil elanud narvalase vahel sõnastas Komaško. Hiljem osalejate vastuseid lugedes sai selgeks, et antud küsimus ei kõnetanud osalejaid ning see teema jäi lavastuses peaaegu kajastamata. (Kolodkina 2023)

Kuigi küsitluskava oli sama iga projektis osaleja jaoks, intervjueri otsustas kohapeal, milliseid küsimusi esitada ning millised esitamata jätta. Intervjuerimisel lähtus Kolodkina koostatud küsitluskavast, kuid arvestas ka intervjueritava inimese isiksusega. Ta arvestas osaleja käitumisega, pööras tähelepanu teemadele, millest osaleja tahtis rääkida. (Kolodkina 2023) Näiteks paljude projektis osalevate laste käest ta ei küsinud, millisel demonstratsioonil nad tahaksid osaleda. Samuti ei küsinud Kolodkina osaleja käest tema suhtumist Vaba Lavasse, kui nägi, et inimene on liiga negatiivselt meelestatud antud teema suhtes (Kolodkina 2023).

Intervjuud olid erineva kestvusega: alates ca 10-minutilistest kuni ca poolteisttunniliste intervjuudeni.

3.2. “100% Narva” etenduse kirjeldus

“100% Narva” etenduse kirjeldust ja analüüsi teen läbimängu videosalvestuse põhjal. Läbimäng toimus üks päev enne esietendust, 17. novembril 2022. aastal Narva Vaba Lava suures saalis. Videolindistusel on näha, et “100% Narva” osalejad on pinges. Pinge arvatavasti tulenes sellest, et osalejaid olid esimest korda publiku ees. Hilisematel etendustel osalejate pinge märgatavalt langes ning nad tundsid ennast laval vabamalt. Etendus kestis ca 1 tund 40 minutit.

Mõned minutid enne etenduse algust siseneb saali publik. Mängib taustamuusika ja audiolindistus, on kuulda osalejate üksikuid repliike, mida nad on öelnud oma intervjuudes projekti ettevalmistamise faasis. Lava põrandale on laotatud suur ümmargune roheline vaip, mis katab kogu lava keskosa. Lava tagaseina keskel ripub ümmargune ekraan, mille peale reaajas kuvatakse video, mis antud hetkel filmib inimestest tühja lava ülevalt. Saalis kustub tuli ning selle asemel lähevad põlema kaks punktvalgustit. Nad valgustavad statiivi peale kinnitatud mikrofoni, mis seisab rohelise vaiba peal publikupoolsel küljel.

Mikrofoni juurde tuleb projekti osaleja nr 1. Ekraanile ilmub suur plaan temast. Ta kirjeldab Narva linna, tutvustab ennast, Narva elanikke ja järgmist osalejat, keda ta projekti kutsus. Kokku tema monoloog kestab ca 4 minutit. Järgmised osalejad tutvustavad ainult iseennast, seega on nende monoloogid lühemad ning kestavad ca 15 sekundit. Igal osalejal on kaasas ese, mille ta on ise valinud ja mis teda iseloomustab. Näiteks osaleja nr 6 võttis kaasa puulusikaid, mida võib

kasutada kui muusikariista; osaleja nr 24 võttis kaasa mõmmiku, oma pehme lemmikmänguasja. Narvalaste lühitutvustustuste demonstreerimiseks toon paar näidet. Osaleja nr 22 tutvustas ennast järgmiselt: “Minu nimi on Rafael. Olen laulja, muusik, pedagoog, praegu olen ka tudeng. Sündisin Narvas. Peas on mul tatari rahvumütsike. Ma olen õnnelik, et meie Narva on mitmerahvuseline.” Osaleja nr 91 lühitutvustus oli selline: “Aleksi. Kolmekordne isa, neljakordne vanaisa, kolmekordne vanavanaisa. Tehnik-mehaanik, ekskursioonijuht, rahvateatri näitleja. Vabal ajal armastan ristsõnu lahendada.” Kui inimene oli ennast tutvustanud, ta läks varasemalt temale määratud kohale laval. Sellisel moel lühitutvustuse osa lõpuks jõudsid kõik osalejad lavale tulla.

Peale isiklike tutvustuste osa osalejaid pidid lugema teksti, mida nad publikule ütlevad, ekraanidelt, mis paiknesid publiku selja taga. Sellega vähenes osalejate võimalus improviseerida laval. Kuid improviseerimine ei olnud välistatud: osalejad jooksvalt veidi muutsid teksti, mida nad ekraanidelt ette lugesid, väljendasid kehakeele või tegevusega oma suhtumist mõnda teemasse või laval etenduse ajal toimuvasse.

Järgmine etenduse osa koosnes osalejate üldisematest tutvustustest. Etenduses kirjeldati narvalasi soo, rahvuse, kodakondsuse, vanuse jt parameetrite abil. Nad liikusid lavale vastavalt oma vanusele (mida vanem, seda lähemale lava keskpunktile), näitasid, millises Narva piirkonnas nad elavad (selle stseeni ajal ekraanile projitseeriti Narva kaart) jne. Kui tutvustati konkreetset rahvust, sellesse rahvusse kuuluv inimene tõusis püsti, saalis hakkas mängima muusika, mille saatel osaleja mõned sekundid tantsis. Oma kodakondsuse tutvustamiseks vastava kodakondsusega osalejad trampisid jalgu õigel momendil: esitleti Eesti ja Vene kodakondsust ning kodakondsust mitteomavaid isikuid. Siiski jäi kirjeldavaid parameetreid väheks. Osaleja nr 36 väljendab seda mõtet etenduses järgmiselt: “Statistika jagab meid „kastidesse“. Kõik teavad, et elu on palju keerulisem kui numbrid. Näitkeks mina nimetaksin end vene keelt kõnelevaks eestlaseks, aga sellist kategooriat statistikas ei ole.”

Alates sellest etenduse osast algasid nn osalejate monoloogid: konkreetne osaleja tuli mikrofonijuurde ja rääkis oma loo publikule. Kogu etenduse jooksul laval kõlasid lood elust Leningradi blokaadis, töötamisest Kreenholmi manufaktuuris, Tšornobõli katastroofi tuumajäätide likvideerimisest, Eesti kodakondsuse saamisega seotud raskustest jt.

Küsimusega “Kes teist sündis Narvas?” algab küsimuste-vastuste mäng: keegi osalejatest ütleb mikrofoni küsimuse, millele ülejäänud osalejad vastavad “mina” või “mitte mina”. Need, kes vastavad küsimusele “mina”, lähevad lava vasakule poole, need, kes vastavad “mitte mina”, lähevad lava paremale poole. Selleks, et publikule oleksid osalejate vastused paremini aru saadavad, lavale on toodud kaks silti: vasakul asuvale sildile on kirjutatud “mina”, paremal “mitte mina”. Silte hoiab keegi osalejatest. Juhul, kui kõik osalejad vastavad ühte moodi (kas “mina” või “mitte mina”), siis see silt, mis kedagi ei esinda, pannakse lavale maha. Etenduses kõlasid järgmised küsimused: “Kes on kunagi käinud Ivangorodis toidu, kauba või kütuse järel?”, “Kes ütleb pigem “jah”, kuigi tahaks öelda “ei”?”, “Kes kardab, et ei suuda talvel arveid maksta?”, “Kes teist on poliitilise erakonna liige?” jt.

Selles etenduse osas võib rääkida ekspositsiooni lõpust lavastuse struktuuris. Publikule tutvustati osalejaid ja Narva linna, toodi esile linna kontekst ja peamised konfliktid.

Küsimuse “Kes on teadlikult jätnud maksud maksmata?” ajal toimub etenduses muutus. Jaatavalt sellele küsimusele vastavad ainult kaks inimest. Peale seda mikrofoni ees olev osaleja ütleb, et ei usu sellisesse tulemusse ning pakub välja, et edasi hääletataks anonüümselt. Anonüümses hääletuses osalevad ainult täiskasvanud. Anonüümse hääletuse jaoks saalis kustutakse kõik tuled, osalejad võtavad eelnevalt ette valmistatud taskulambid kätte ja kogunevad lava keskele. Kui osaleja vastab kõlanud küsimusele “mina”, siis ta süütab taskulambi, asetades selle oma pea kohale. Ekraanile on projitseeritud lava vaade ülevalt ning publik näeb süttinud taskulampide arvu. Osalejate anonüümsuse taseme suurendamiseks osalejate vastuste ajal projektsioon ekraanil pannakse keerlema. Kui pimedal laval kõlab sama küsimus maksude kohta, süttib ca 20 taskulampi. Anonüümsete vastuste osas kõlasid järgmised küsimused: “Kes on kunagi andnud altkäemaksu?”, “Kes arvab, et Eesti valitsus diskrimineerib vene kultuuri?”, “Kes peab nõukogude monumentide demonteerimist valeks?”, “Kes on olnud koduvägivalla ohver?”, “Kes on oma partnerit petnud?” jt.

Etenduse anonüümne osa on samal ajal etenduse kulminatsioon. Siin me saame näha Narva varjatud poolt. Siin käsitletakse enamikku teemasid, millest tavaliselt avalikult ei räägita. Kui anonüümne osa lõpeb, etendus järgnevad temaatilises plaanis palju kergemad ja neutraalsemad küsimused, millega arvatavasti lavastajad tahtsid publikule ja osalejatele puhkust anda ja kulminatsioonis tekitatud pinget alandada.

Kõlab anonüümse osa viimane küsimus: “Keda on kõik need küsimused ära tüüdanud ja ta tahaks lihtsalt tantsida?” Osalejad teevad rõõmsat häält, saalis läheb tuli põlema, osalejad panevad käed teiste õlgadele, moodustades ca kümnest inimesest koosnevat kette ja hakkavad muusika saatel tantsima. Tantsu lõpus laval moodustub kolm inimestest koosnevat keerlevat ringi.

Muusika jääb vaikseks, lava ette tuleb osaleja nr 36 ja ütleb: “Minu arvates on ebaõiglane, et Narvas on nii palju eakaid inimesi, aga meid noori on nii vähe! Seetõttu tahan, et kõik täiskasvanud lahkuksid nüüd lavalt!” Kõik osalejad, kes on vanemad kui 16 aastat, taganevad lava sügavusse, publikule lähemale tulevad projektis osalevad lapsed. Nad istuvad publiku ette lava peale ja kordamööda ütlevad fraase. Need lapsed, kes on fraasiga nõus, tõusevad püsti ning teevad fraasiga seotud kehaliigutusi. Kõlavad sellised fraasid: “Ma arvan, et Eesti on tuleviku riik” (fraasiga nõustunud lapsed tõusevad püsti ja teevad kätega liigutusi, nagu vaataksid läbi binokli), “Mind on koolis kiusatud” (mõned lapsed tõusevad püsti ja kallistavad ennast), “Ma ei taha elada nii nagu minu vanemad.” (lapse süles kiikumise liigutus) jt.

Kõlab fraas “Mulle meeldivad võistlused. Kellele veel?”. Lapsed hüüatades tõusevad püsti ja jooksevad lava tagumisse ossa. Lavale ilmub köis, mis asendab stardijoont, ja lint, mida kasutatakse finišijoonena. Võistlustega liituvad ka mõned täiskasvanud. Algab järgmine etenduse osa, kus osalejad võistlevad jooksus, katsuvad jõudu kätekõverduste konkursil, kordamööda tantsivad valssi, *hard rocki* ja Nublu järgi, demonstreerivad oma sooje tundeid, kallistades üksteist. Toimuvad grupipantomiimid, mille jooksul osalejad demonstreerivad “dramaatilist suremist”, tulirelvast pihta saamist või tarduvad mingisse poosi.

Osalejad kogunevad publiku ette kolme ritta. Peale mõningaid küsimusi (nt “Kellele meeldib kurta?” ja “Kes on täna laval valetanud?”) osalejad hakkavad esitama küsimusi publikule, millele publik vastab, tõstes käe üles. Kõlab küsimus “Kes ennast meis ära tundis?”, paljud saalis olevad vaatajad tõstavad käed. Järgnevalt publikule antakse võimalus esitada laval olevatele inimestele oma küsimus. Osalejad võivad vastata jaatavalt (tõstes käe üles), eitavalt (jäädes liikumatult seisma) või näidata oma soovi küsimusele mitte vastata (pöörates publikule selja).

Selle stseeni ajal osalejate taha lavale paigutatakse astmeline tribüün. Peale publikuga suhtlemist osalejad tõusevad tribüünile, neile jagatakse värvilisi raamatuid. Hakkab mängima taustamuusika. Ekraanil näidatakse küsimusi valikvastustega, mis on märgitud erinevate

värvidega. Näidates publikule konkreetset värvi raamatust, osalejad näitavad, millist vastust küsimusele nad eelistasid. Antud stseenis osalejatele esitatakse järgmisi küsimusi: “Kus te avaldate poliitilist protesti?” (võimalikud vastused: *online*, köögis, miitingutel, sõiman televiisorit, osaledes valimistel), “Millisel ajal te tahaksite elada?” (võimalikud vastused: Rootsiaegne Narva, NSVL, 1920ndad, tänapäeval, siis kui Marsile kolooniad tulevad) jt.

Peale seda ekraanile hakkavad ilmuma erinevad fraasid. Kui osaleja nõustub fraasiga, ta tuleb tribüüni keskele. Ülejäänud osalejad liiguvad tribüüni servadesse. Toon näitena mõned fraasid, mis ekraanile ilmusid: “Kellel on suured võlad?”, “Meie istusime vanglas”, “Meie kardame tulevikku” jt.

Stseeni lõpuosas ekraanile ilmub fraas “Meile tundub, et me ei ole 10 aasta pärast elus”, peale seda “Meile tundub, et me ei ole 20 aasta pärast elus” ja nii kuni 120 aastani. Fraasiga nõustunud inimene pidi minema tribüüni keskele, nagu eelmises lavastuse osas. Kuid nüüd ta pidi seal jääma stseeni lõppuni. Nii stseeni lõpus tribüüni keskel kogunesid kõik lavastuse osalejad.

Selle järel muutub muusika, osalejad hakkavad publikule lehvitama, publiku poole kätega näitama, näitlema lendavaid lennukeid ja autoga sõitmist. Osalejad võtavad välja ja süütavad oma taskulambid, mida nad kasutasid anonüümsete küsimuste sektsioonis, ning suunavad valguse saali poole, lehvitades samal ajal taskulampe oma kätes. Osalejad lehvitavad ja kummarduvad publikule. Etendus lõppeb.

3.3 “100% Narva” analüüs

Lavastuse “100% Narva” analüüsimiseks valisin teemasid, mis olid lavastuses käsitletud ning mis kõnetasid mind kõige rohkem. Kuna lavastuses osales 98 narvalast, siis arvan, et nende teemade käsitlemine avab kogu Narva linna elanikkonna vaateid konkreetsetele küsimustele. Nagu olen ennegi väitnud, siis Narva (ja kogu Ida-Virumaa) on väga eriline piirkond Eesti kontekstis. Selle piirkonna elanike vaated võivad kardinaalselt erineda vaadete peavoolust ülejäänud Eestis. Nende vaadete esitamine lavastuses ja publikule näitamine tähendab erimeele esiletoomist, mis Jacques Rancière'i järgi on üks peamistest poliitilise teatri tunnustest.

Etenduse analüüsis ma seostan ka lavastuse ettevalmistamisel kasutatud egodokumente – intervjuusid, mis olid läbi viidud enne prooviprotsessi algust. Nende intervjuude abil saab paremini mõista narvalaste iseloomu ja vaateid elule: kuigi lavastuses näidati ainult jäämäe tippu, siis osalejate intervjuude abil proovin näidata jäämäe varjatud osa, demonstreerin ja seletan narvalaste arusaama lavastuses kõlanud teemadest.

Kuna etenduse analüüsis käsitlen probleemseid teemasid, siis lugejale võib tunda, et narvalased on väga kriitilised Eesti Vabariigi ja eestlaste suhtes. Tegelikult ütlesid osalejad palju positiivset Eesti ja eestlaste kohta, kuid kuna sellised positiivsed arvamused ei väljenda erimeelt, siis nende osakaal analüüsi põhiosas on suhteliselt väike. Kuna tahaksin vältida tekkida võivat muljet, et narvalased on väga kriitilised, siis toon mõned positiivsed arvamused välja analüüsi alguses. Näiteks osaleja nr 93 vastab küsimusele “Kas Eesti riik on teinud Teile ülekohut ja kui on, siis kuidas?” järgmiselt:

Ei. Ainult suur tänu: võiks öelda, et ma olen oma elu Eesti riigile võlgu. Mulle tehti südameoperatsioon, mis Venemaal oleks maksnud teadmata palju raha. Tänu sellele olen ma nüüd juba 13 aastat elanud. Ja nüüd olid mul ka sellised terviseprobleemid, mida [õnnestus lahendada – S.P.] ainult tänu Eesti programmile. Sellepärast ma armastan Eestit ja olen talle väga tänulik.

Osaleja nr 8 ütles intervjuus järgmist:

Aga riik aitab mind: ta aitab mul avada ettevõtte, ta toetab mu lapsi, annab mõningaid toetusi. Meie riik püüab inimestele head teha. Kuigi see ei õnnestu alati, kuid nad püüavad selle poole.

Oma analüüsis proovisin välja tuua korduvaid/sarnaseid vastuseid konkreetsetele küsimustele, et leida ühisosa projektis osalejate arvamustes. Kuid tuleb meeles pidada, et tegemist on erinevate inimestega, indiviididega. Seda mõtet väljendas osaleja nr 51, kes ütles intervjuus, et tegelikult on kõik narvakad väga erinevad. Seda märkides proovin hoida tasakaalu narvalaste seas levinud arusaamade ja nende individuaalsuse vahel ning analüüsin “100% Narva” teemade kaupa.

3.3.1 Keeleküsimus

“100% Narva” lavastuses osalejad rääkisid laval peamiselt vene keeles. Selle põhjuseks on asjaolu, et osalejatest enamuse (nagu ka Narva elanikel üldiselt) peamiseks suhtluskeeleks on vene keel. Osaleja nr 52 ütleb etenduses: “Emaga ma räägin eesti keeles, isaga vene keeles.”

Peale seda ta palub tõsta käed nendel, kes räägivad vene keelt kodus. Käed tõstavad peaaegu kõik laval olevad inimesed. Kui palutakse käed tõsta nendel, kes räägivad kodus eesti keelt, siis käed tõstavad ainult mõned (ca 4) osalejad.

Etendustes kõlanud küsimuse peale “Kes arvab, et vene keel tuleks kinnitada teiseks riigikeeleks?” peaaegu kõik osalejad tõstsid käed üles (nõustusid selle ettepanekuga). Eesti keele küsimus on tundlik paljude narvalaste jaoks. Suur osa nendest ei oska (või oskab väga halvasti) eesti keelt. Osaleja nr 71 ütles eesti keele kohta nii:

Kahjuks ei saa ma eesti keelt kasutada. Ma õpin küll palju, aga ma kardan seda rääkida. Just rääkimine on barjäär. Ma unustan kõik sõnad korraga ära.

Venekeelne keskkond Narvas võib olla üheks põhjuseks, miks narvalased ei suuda eesti keelt ära õppida. Osaleja nr 8 ütles intervjuus, et Narvas pole kedagi, kellega saab eesti keelt harjutada. Praktika puudumise tõttu ei saa eesti keele oskus areneda. Osaleja nr 44 mainis, et tema suhtlusringkonnas on kõik venelased ning ta ei tunne ühtegi eestlast. Sellist arusaama väljendavad intervjuudes paljud osalejad.

Eesti keele mitteoskamine paneb aluse lõhele, mis eksisteerib Eesti ühiskonnas eestikeelse ja venekeelse elanikkonna vahel. “Isegi kui sa oskad [eesti – S.P.] keelt suurepäraselt, ei saa sinust ikkagi eestlast,” ütles intervjuus osaleja nr 19. Mulle tundub, et küsimus rahvusliku identiteeti kohta on väga oluline narvalaste jaoks. Olles vene vähemus Eesti riigis, nad kardavad oma vene identiteeti kaotada. Arvan, et eesti keele mitteteadmine on takistuseks eesti kultuuri tundma õppimisel, mis omakorda suurendab erinevusi Narva ja ülejäänud Eesti vahel.

Teiselt poolt keelebarjääri tõttu kannatavad Narvas elavad eestlased. Osaleja nr 54 ütles intervjuus, et heli, mida ta seostab Narva linnaga, on vene keel. Etendustes jutustas ta oma lugu:

Ma õppisin Narvas eestikeelses koolis, kuigi tegelikult kõik õpilased rääkisid seal vene keeles ja ma sain aru, et mul on keeruline nii õppida. Seega just hiljuti kolisime perega Vokka ja nüüd saan ma rääkida oma klassikaaslastega eesti keeles.

Sellest probleemist rääkis intervjuus veel üks eestikeelne tüdruk, osaleja nr 53:

Meil on selline jama, et kunagi me rääkisime neljanda klassini alati eesti keeles. Ja siis meile tuli vene tüdruk Venemaalt. Ja ta ei oska eesti keelt nagu üldse. Ja siis me hakkasime kõik rääkima vene keeles.

Kuid eesti keele probleem Narvas eksisteerib ammusest ajast ning sellega tegeletakse. Paljud osalejad intervjuudes ütlesid, et nad õppivad eesti keelt. Osaleja nr 88 jutustas sellest, kuidas ta

kolis Narva Ivangorodist ning hakkas eesti keelt õppima. Oma isikliku tutvustuse ajal etendustes hoidis ta käes eesti keele õpikut. On olemas ka erandid, kes oskavad eesti keelt väga hästi. Osaleja nr 24 rääkis oma tõlkimistööst:

Esimene raamat, mille ma tõlkisin, oli Tõnuristi "Narva lossid ja muinasjutud". Andsime selle välja Eesti Vabariigi 100. aastapäevaks kogumikus "Narva legendid". Siis tegin Lydia Koidula "Narva neitsi" reaalust tõlget. Siis töötasin selle kallal paar aastat ja nüüd on see tõlge valmis, see on Arnold Süvalepa "Narva ajalugu I: Taani- ja orduaeg".

Hiljem lisab ta oma identiteeti kohta, et kuigi ta oskab eesti keelt väga hästi, tunnustab ja austab eesti kultuuri, ta tunneb ennast venelasena ning on selle üle uhke. See arvamus toob meid tagasi osaleja nr 19 fraasi juurde eesti keele kohta. Kuigi osaleja nr 24 teab eesti keelt väga hästi, ei tunne ta ennast eestlasena. Seega on (vähemalt mõne osa) narvalaste jaoks eestlaseks olemine midagi rohkemat kui eesti keele teadmine.

Narvalaste intervjuusid lugedes märkasin järgmist asjaolu: paljud inimesed, kes on vanemad kui 30 aastat, nimetasid ennast venelasteks; samal ajal paljud noored narvalased nimetasid ennast venekeelseteks eestlasteks. Seega peab ütlema, et enamus narvalasi tunnistavad ja hoiavad oma vene identiteeti ning seda arvatavasti esmajoones just vene keele kui emakeele valdamise tõttu.

Keeleküsimus on ka põhjus, miks paljud narvalased tunnevad, et neile või nende lähedastele on tehtud ülekohut. Seda saab välja lugeda mõnedest intervjuudest osalejatega.

Minu tütar ei pääsenud sel aastal ülikooli. Ta kirjutas head tööd⁹, lausa suurepärased. Meil on kahtlus, et ta ei pääsenud sisse, sest ta on vene emakeelega, eesti keel on tema teine (keel). Selles mõttes on olemas ülekohtu tunne.

Intervjuu osalejaga nr 31

Nõukogude ajal toimus venestamine, kuid nüüd on see vastupidi – estoniseerimine. Ja see ajab mind kuidagi närvi. Ma saan aru, et kui sa elad Eestis ja elad ka edaspidi, siis pead sa eesti keelt õppima, sest nii on lihtsam tööd leida. Aga miks peaks inimesi sundima kohe eesti keelt õppima? Ma ei saa sellest aru.

Intervjuu osalejaga nr 38

Osaleja nr 6 ütles intervjuus, et ta tunneb russofoobiat Eesti ühiskonnas. Kas on siin mainitud ebaõigluse juhtumid tõesti toimunud või on nad välja mõeldud, seda on raske öelda. Kuid oluline on see, et narvalaste arvamuste järgi sellised juhtumid on olemas. Selle põhjuseks võib olla kas

⁹ Konteksti järgi võib aru saada, et jutt käib riigieksamitest.

reaalne ebaõiglus narvalaste suhtes või keelebarjääri tõttu tekkiv dialoogi puudumine Eestis elavate venelaste ja riigi vahel.

3.3.2. Kodakondsuse küsimus

Eesti keele mittevaldamine piisaval tasemel tekitab raskusi Eesti kodakondsuse saamisel. Eesti kodakondsuse saamiseks naturaliseerimise käigus peab inimene sooritama eesti keele eksami (Kodakondsuse seadus).

Lavastuses “100% Narva” öeldakse, et 49% Narva elanikel on Eesti kodakondsus, 35% Vene ja 13% välismaalase (nn hall) pass. Osaleja nr 66 jutustas etenduses oma raskustest Eesti kodakondsuse saamisel. Tal oli hall pass ning selleks, et meremehena töötada, ta pidi kodakondsuse saama. Tema Eesti kodakondsuse taotlus oli tagasi lükatud. Peale seda ta taotles Vene kodakondsust ning sai selle.

Antud episood lavastusest jutustab situatsioonist, mis tekkis Eesti ühiskonnas peale Eesti taasiseseisvumist: peale 1991. aastat paljud Eestis elanud venelased ei saanud Eesti kodakondsust automaatselt. Alates 1990. aastatest on halli passi omanike üldarv vähenenud, kuid Narvas jääb see siiaaani kõrgeks. Paljud “100% Narva” lavastuses osalejad väljendasid oma pahameelt, et nad pole saanud Eesti kodakondsust. Osaleja nr 65, kes on halli passi omanik, ütles intervjuus, et kuigi ta on korralik maksumaksja, annab tööd paljudele inimestele oma ettevõttes, kuigi ta pole seadust rikkunud, ei anta talle Eesti kodakondsust, kuna ta ei saa eesti keelt selgeks õppida.

Sarnast arvamust väljendab osaleja nr 17. Intervjuus küsimusele “ Kas Eesti riik on teinud Teile ülekohut ja kui on, siis millega?” ta vastas järgmiselt:

Jah, ma olen halli passi omanik. Läbisin eesti keele eksami juba 2004. aastal ja kõik, mis mul oli vaja läbida, oli põhiseadus, aga kahjuks ema lahkus ja mu elu muutus veidi pingeliseks. Ja nii ma jäingi, kuigi oleksin võinud selle [Eesti kodakondsuse – S.P.] läbimisega teenitult kätte saada, aga riik otsustas mulle Eesti kodakondsust mitte anda, kuigi olen siin kogu elu elanud.

Kuid Eesti kodakondsuse saamine naturaliseerimise käigus ei ole võimatu: osaleja nr 78 rääkis etenduses, et ta taotles Eesti kodakondsust ja sai selle. Kuigi see protseduur on seotud mõningate

raskustega, paljud inimesed on selle läbinud ning Eesti kodakondsuse saanud. Vene filoloog Mihhail Trunin võrdleb kodakondsuse seadust Eestis ja Venemaal ning tuleb järeldusele, et Venemaa kodakondsuse saamine on seotud sarnaste protseduuridega nagu Eestis: see näeb ette vene keele eksami sooritamist (Trunin 2017).

Siiski olukord hallide passide ja mittekodanikega tekitab lõhet Eesti ühiskonnas:

Muidugi on kahju, et on olemas lõhe, venelased ja eestlased. Seda on alati tunda olnud. Ja kui 1990ndad olid ja [mulle – S.P.] ei antud kodakondsust, kuigi ma olen siin sündinud. Mulle anti hall pass.

Intervjuu osalejaga nr 66

Tuleb mainida ka seda, et Eesti kodakondsuse mitteomamine tähendab ka mõnede õiguste puudumist. Näiteks ei saa inimesed ilma Eesti kodakondsuseta Riigikogu valimistel osaleda. Selle asjaolu nentimisega tahaksin üle minna järgmise suure teema juurde, mida ma nimetaksin teisejärgulise inimese probleemiks.

3.3.3 Teisejärgulise inimese probleem

“100% Narva” etendustes kõlanud küsimusele “Kes tunneb, et poliitiline süsteem kohtleb teda teisejärgulise inimesena?” vastasid u 70 osalejat “mina”. Umbes sama palju jaatavaid vastuseid oli küsimusele “Kes arvab, et Eesti valitsus diskrimineerib vene kultuuri?”. Sarnane mõte on tihti välja tulnud osalejate intervjuudes. Osaleja nr 18 ütles, et ta tunneb ülekohut, mis tuleneb Eesti riigi poolt. Tema sõnul kõik mõistavad, et venekeelseid inimesi diskrimineeritakse.

Osaleja nr 36 vastab küsimusele “Kas Eesti riik on teinud Teile ülekohut ja kui on, siis millega?” järgmiselt:

Võib-olla seetõttu, et nii ebaviisakalt kui see ka ei kõla, on tunne, et mõnikord on eestikeelsetel inimestel rohkem väärtust kui venekeelsetel ja et neil on kuidagi rohkem võimalusi.

Põhjusi sellele, miks Eestis elav venekeelne elanikkond tunneb ennast teisejärguliste inimestena, võiks otsida keele ja kodakondsuse alateemadest. Mõned lavastuses osalejad rääkisid intervjuudes, et oma elu jooksul nad on sattunud situatsioonidesse, kus neid koheldi ülekohtuselt

rahvuse ja emakeele tõttu. Osaleja nr 99 töötas lastekodu direktorina, kuid pidi oma ametikohast lahkuma. Ta kirjeldab seda situatsiooni järgmiselt:

Lahkusin lastekodust 2001. aastal suure kurbusega. Alates 1992. aastast [riigiasutuste eesotsas – S.P.] pidid juhtima põlisrahva esindajad. Ma erinevaid näägutamisi. Nii et ma lihtsalt lahkusin.

Intervjuudes kõlasid ka üldisemad rahulolematuse tunded rahvuse teemal:

Teisest rahvusest inimesi ei tohiks kohelda nii, nagu neid praegu koheldakse. Rahvus ei ole vabandus üleoleku näitamiseks.

Intervjuu osalejaga nr 74

Osaleja nr 87 ütles, et tema arvates tiitlirahva esindajad¹⁰ võivad oma arvamust väljendada kõikidel teemadel ja omada erinevaid seisukohti, samas kui kolmanda poole inimesed (s.t. venelased) peaksid vaikima.

Statistika järgi, mis kõlab “100% Narva” etendustes, üle poole Narva elanikest ei oma Eesti kodakondsust. See tähendab, et nende võimalused Eesti riigi poliitilises elus osaleda on piiratud. Etendustes kõlanud küsimusele “Kes teist on poliitilise erakonna liige praegu?” ainult üks osalejatest vastas “mina”, küsimusele “Kellel on õigus hääletada Riigikogu valimistel märtsis 2023?” alla poole osalejatest vastasid jaatavalt. Nende kahe küsimuse vastuste järgi võib öelda, et suur osa Narva elanikkonnast ei saa Eesti riigi poliitilist süsteemi valimiste abil mõjutada ehk nende arvamused ja hääled ei lähe arvesse.

Veel üks võimalus oma meelt avaldada on demonstratsioonid. Kuid sellesse paljud narvalased suhtuvad skeptiliselt. Ankeedi küsimusele “Millisel meeleavaldusel tahaksite osaleda?” osaleja nr 2 vastas järgmiselt, et ta ei läheks meeleavaldusele mitte millegi pärast elus, sest muutused nendest, tavalistest inimestest, ei sõltu. Osaleja nr 4 vastas samale küsimusele selliste sõnadega:

Meeleavaldus Narva Eesti peavoolest mitte eraldamise eest. Me võime siin olla venekeelsed, kuid oleme ikkagi osa Eestist. Kui toimuks meeleavaldus selle poolt, et me oleme samasugused, siis ma läheksin. Et meid koheldaks nagu kõiki teisi.

Selles arvamuses kõlab arusaam Narvast kui võõrast piirkonnast Eesti riigi jaoks. Võib arvata, et mingi osa Narva elanikest tunneb ennast ülejäänud Eestist eraldatuna. Osalejate intervjuusid lugedes on tunda, et paljud tunnevad ennast Eesti riigile võõrana. Osaleja nr 73 jutustas

¹⁰ Ma eeldan, et siin ta peas silmas eestlasi.

etendustes, kuidas teda kutsuti Tšernobõlisse tuumakatastroofi jääke likvideerima. Tema monoloogi võib nimetada kõige emotsionaalseks osaks etenduses, kuna iga kord, kui ta monoloogiga esines, oli tunda tema sisemist pinget sellel ajal. Tema sõnade järgi olid 1990. aastatel sünnijärgsed Eesti kodanikud, kes osalesid Tšornobõli tuumakatastroofi jääkide likvideerimisel, võrdsustatud kommunistliku agressiooni ohvritega. Ülejäänud, kellel puudus Eesti kodakondsus, kuid kes elasid Eestis (nende inimeste hulka kuulus ka osaleja 73), jäid sellest staatusest ilma, mis tähendas, et ka nendest õigustest, mis Eesti seaduse järgi kaasneb kommunistliku agressiooni ohvrite staatuse saamisega.

Sellised arusaamatused Eesti riigi ja inimeste vahel tekitavad lõhestumist ning paljud narvalased tunnevad ennast teisejärguliste inimestena.

3.3.4 Venemaa mõju Eesti venelastele

Peale seda kui Venemaa alustas sõjalist konflikti Ukraina vastu, tekkis Eestis diskussioon Venemaa propaganda mõjust Eesti venelastele. Peale sõja algust Ukrainas mitmed Vene kanalid keelati Eestis. (Латвийское 2022). “100% Narva” etendustes anonüümsete vastuste osas kõlanud küsimusele “Kes on leidnud viisi vaadata keelatud Vene kanaleid?” üle 50 osaleja vastas jaatavalt. Seega võib öelda, et Vene propaganda mõju Eesti venelastele on siiaani olemas. Kuid mida see propaganda mõjutab?

Tähtsaks teemaks paljude Eesti venelaste jaoks on Nõukogude sõjamonumentide demonteerimine ja teisaldamine Eestis. Vastuseks etenduses kõlanud anonüümsele küsimusele “Kes peab nõukogude monumentide demonteerimist vaele?” suurem osa osalejatest lülitasid sisse taskulambid. Nõukogude monumentide teema kerkis tihti üles ka intervjuudes. Osaleja nr 4 vastas küsimusele “Kas Eesti riik on teinud Teile ülekohut ja kui on, siis millega?” jaatavalt ning täpsustas, et teravaks hetkeks oli pronksiöö.

Pronksiööks nimetatakse tänavarahutusi, mis toimusid pronks-sõduri teisaldamise tõttu 26. aprillist 29. aprillini 2007. aastal. Kuigi sündmustest on möödunud juba üle 15 aastat, siis pronksiööd mäletatakse siiaani. Narvalaste jaoks oli Nõukogude sõjamonumentide teema seotud värskemate sündmustega, 16. augustil 2022. aastal Narvas demonteeritud tanki,

punaarmeeaste mälestuseks püstitatud monumendiga. See sündmus tekitas vastukaja osalejate intervjuudes. Küsimusele “Millisel meeleavaldusel Teie tahaksite osaleda?” vastas osaleja nr 18 järgmiselt:

Nõukogude mälestusmärkide lammutamise vastu. See on ajalugu ja selle sidumine praeguse ajaga on kuidagi rumal. Minu vanavanemad võitlesid sõjas.

Narva tanki demonteerimise otsusega ei olnud nõus ka osaleja nr 83:

Kui võtta arvesse vahetuid sündmusi, siis võtsid nad minult lapsepõlve ära. Sest selle mälestusmärgiga on palju seotud. Sellel ei ole midagi pistmist riigiga, see on seotud inimestega, kes praegu istuvad ja otsustavad neid küsimusi.

Nõukogudeaegsete sõjamonumentidega paljudel narvalastel seostub mälestus nende vanavanematest, kes sõdisid Punaarmees Teise maailmasõja ajal. Seega võetakse sõjamonumentide demonteerimist isiklikult, justnagu demonteeritakse nende sugulaste haudasid. Siin on väga näitlik osaleja nr 86 arvamus:

Olin demokraatiameelne ja liitusin Rahvarinde kodanikefoorumiga ning sain automaatselt [Eesti kodakondsuse – S.P.]. Lahkusin kommunistlikust parteist, kui sain teada, et pärast Tšornobõli õnnetust vaikiti kommunistid maha ja tuhandeid inimesi aeti meeleavaldustele. Olime lihtsalt šokeeritud. Oli veel mitmeid asju: Stalini seadusetus paljastati. Noh, aga selgus, et eriteenistused olid rääkinud palju valesid, et Venemaad halvustada. Aga need on need üksikasjad. Igatahes olid need kuriteod kohutavad; ma lahkusin tollal [kommunistlikust – S.P.] parteist.

On tunda, et osaleja nr 86 kui Rahvarinne liige 1980. aastate lõpus pooldas iseseisvat Eestit. Hiljem tema vaated poliitikale muutusid ning ta väljendas ka Eesti poliitikutele vastumeelseid arvamusi. Küsimusele “Kas Eesti riik on teinud Teile ülekohut ja kui on, siis millega?” vastas ta selliste sõnadega:

Jah, muidugi on. Vene kultuuri ja vene rahva väärkuse alandamisega. Ja ajaloo moonutamisega, mitte ainult Venemaa ajaloo, vaid Euroopa ajaloo moonutamisega üldiselt.

Kuigi narvalased näevad Nõukogude sõjamonumentide demonteerimises vene rahvuse eneseväärkuse alandamist ning suhtuvad sellesse isiklikult, ma siiski näen siin Vene propaganda mõju. Teise maailmasõja sündmused said osaks Venemaa ametlikust ideoloogiast. Kui mõnes endises Nõukogude Liitu kuulunud riigis demonteeritakse nõukogudeaegset sõjamonumenti, siis Venemaa ametlikes kanalites hakkab antud riigi juhtkonna laimamise kampaania. Võitlus

sõjamonumentide eest on osa Venemaa välispoliitikast. Sellele aitavad kaasa vene rahvusest vähemused endistes liiduvabariikides.

3.3.5 Poliitiline vägivald

“100% Narva” etendustes kõlanud küsimusele “Kes tuli Narva, et põgeneda kuskilt mujalt vägivalla eest?” kaks inimest vastasid “mina”. Nendeks olid osaleja nr 57, kes tuli Narva Valgevenest, ja osaleja nr 58, kes tuli Venemaalt. Mõlemas riigis on probleemid demokraatiaga. Kuid ka Eestis need inimesed puutusid kokku Eesti riigi diskrimineerivate seadustega. Osaleja nr 57 ei saanud head töökohta:

Olin just saabunud ja mul oli väga suur võimalus saada tööd Narva muuseumis. Aga tuli välja seadus, et valgevenelastele ja venelastele ei anta tööviisat sõjalise tegevuse tõttu. Ja selgub, et kuigi ma ei valinud seda sõda, vastupidi, ma lahkusin sealt ja tulin elama koos inimesega, keda ma armastan, aga mul ei olnud võimalust tööd saada.

Osaleja nr 58 tuli Eestisse õppima. Peale 2022. aasta maid ta ei saa oma elamisloa pikendada:

Esimene otsus, mis takistas meil kolm ja pool aasta pärast [Eestis – S.P.] elamisloa taotlemist siia elama jääda. See on kohutav olukord paljude üliõpilaste jaoks, kes on nüüd oma viimasel aastal. Need, kes on varem taotlenud, on vaikselt saanud elamisloa elama asumiseks viieks aastaks. Ja mõnel ei olnud aega taotleda. Mina mõistan seda kui mingisugust petmist, sest me tulime siia ühe tingimusega, uurisime tingimusi ja lõpuks tulime teise tingimusega. See on justkui reeglite muutmine mängu ajal.

Samast probleemist räägib osaleja nr 59, kes on samuti Venemaalt Eestisse tulnud. Tema sõnul tahetakse Venemaa kodanikke Eestist välja visata.

Etenduses kõlanud küsimusele “Kes arvab, et me peaksime jätkuvalt vastu võtma inimesi, kes tulevad siia vägivalla tõttu kusaigil mujal?” ca 80 inimest vastasid “mina”.

“100% Narva” etendused toimusid Ukraina sõja ajal. Sellepärast kerkis teravalt esile küsimus poliitilisest vägivallast. Eesti ühiskonnas võib kuulda arvamust, et paljud Narva venelased toetavad Venemaad isegi peale agressiooni algust Ukrainas (Латвийское телевидение: в Нарве до сих пор многие поддерживают Россию, 2023) ning omavad Venemaa ja Ukraina vahelise konflikti kohta eri arvamusi (UUDISED. Narva elanikud on Ukrainas toimuva üle eri meelt, 2022).

Siiski etendustes kõlanud küsimusele “Kes arvab, et vägivald on vastuvõetav viis poliitiliste eesmärkide saavutamiseks?” kõik osalejad vastasid “mitte mina”. Antud juhul oli tegemist muudetud küsimusega. Proovide ajal Rimini Protokollil lavastajad Daniel Wetzel ja Helgard Haug sõnastasid küsimuse konkreetsemalt ning küsisid osalejatelt, kes neist toetab Venemaa agressiooni Ukrainas (küsimuse täpse sõnastuse osas ma ei ole kindel, kuid olen kindel, et seda teemat puudutati). See küsimus tekitas konflikti osalejate ja Rimini Protokollil lavastajate vahel. Paljud osalejad protesteerisid selle küsimuse vastu, mõned lahkusid proovist. Olen kuulnud, et üks osalejatest koguni hüüdis “See on ju teater, mitte poliitika!”¹¹. Etendustel tekkis vaatajatel võimalus osalejatele küsimusi esitada ja siis kõlas ka küsimus Venemaa toetamisest Ukraina sõjas: enamus osalejatest pöörasid seljaga saali poole, mis tähendas, et nad ei soovi sellele küsimusele vastata.

Rimini Protokollil lavastajad ütlesid hiljem, et nende jaoks selline kollektiivne protest toimus esimest korda kogu nende teatritegevuse jooksul (Haug 2022). Selleks, et osalejaid rahustada, lavastajad jätsid välja mõned küsimused ning mõned sõnastasid ümber.

3.3.6 Elu varjatud pool

Eelmises peatükis kirjeldatud vastuolu osalejate ja lavastajate vahel võib olla märgiks sellest, et paljud narvalased ei julge rääkida ausalt oma vaadetest elule. Selles peatükis kirjeldan seisukohtade/erimeelsuse väljendamise raskusi “100% Narva” osalejate seas ning kirjeldan inimesi, kes jäävad ühiskonnale nähtamatuks.

Etendustes kõlanud küsimusele “Kes ütleb pigem “jah”, kuigi tahaks öelda “ei”?” peaaegu pool osalejatest vastasid “mina”. Sarnasele küsimusele “Kes arvab, et Narvas on palju inimesi, kes on sunnitud oma tõelisi tundeid varjama?” ca 80 osalejat vastasid “mina”. See tähendab, et

¹¹ See on väga huvitav arusaam teatrist minu bakalaureusetöö teema raames. Võib oletada, et selle inimese jaoks, kes antud fraasi ütles, teater on puhtalt meelelahutuslik ajaveetmine ning sellega ei kaasne mingisugust ühiskondlikku ja poliitilist mõju. Tuletades meelde teisi juhtumeid ja arusaamatusi, mis tekkisid “100% Narva” prooviprotsessi ajal ja mida olen varem selles töös kirjeldanud, ma arvan, et mingi osa osalejatest ei olnud Rimini Protokollil kasutatud teatritegemise vormiks valmis.

Võttes seda arvesse, seda olulisem on kaasata inimesi selliste arusaamadega teatri tegemisse. Lavastuse osalejad, kes enamasti ei sattunud varem teatrilavale ning teatris käies mängisid ainult passiivset rolli, said etenduse aktiivseks elemendiks “100% Narva” lavastuse raames. Siin ma näen Jacques Rancière’i idee publiku muutmiseks passiivsest aktiivseks elluviimist.

narvalased ei olnud valmis laval kõikidest teemadest rääkima. Osaleja nr 3 ütles intervjuus, et tänapäeval paljud kardavad oma arvamust avaldada. Etendustes anonüümsete küsimuste osas küsimusele “Kes arvab, et neid ähvardavad tõsised tagajärjed, kui nad oma arvamust mõnel teemal avaldavad?” üle 60 osaleja vastas jaatavalt.

Selles etenduse osas käsitleti mitmeid teemasid, mis jäävad tavaliselt varjatuks ümbritsevate inimeste jaoks. Enne anonüümset osa kõlas küsimus: “Kes on teadlikult jätnud maksud maksmata?”. Ainult kaks inimest vastasid “mina”. Kui samale küsimusele paluti vastata anonüümselt, jaatavalt vastasid ca 27 inimest. Anonüümses osas kõlasid küsimused: “Kes on kunagi andnud altkäemaksu?” (jaatavaid vastuseid üle 25), “Kes kuritarvitab narkootikume või alkohoolseid jooke?” (6 inimest), “Kes on olnud koõduvägivalla ohver?” (11 inimest), “Kes tunneb ennast sageli üksildasena?” (22 inimest), “Kes on ise või kelle partner on teinud aborti?” (25 inimest).

Vaatamata Rimini Protokoll'i püüdele peegeldada kogu Narva elanikkonna elu, mõni osa sellest jäi varjatuks. Kaks osalejat sajast ei saanud etendustes osa võtta: üks jäi haigeks, teisel tekkisid probleemid alkoholiga. Lisaks sellele ei olnud tehniliselt võimalik tuua lavale lamavaid haigeid, invaliide, inimesi raskete psüühiliste haigustega, inimesi, kes ei osanud eesti ega vene keelt. Arvan, et selliseid ühiskonnale varjatud inimesi on piisavalt palju igas linnas, k.a. Narvas.

Kokkuvõte

Rimini Protokoll ja Vaba Lava koostöös valminud lavastus “100% Narva” oli nii Narva kultuurielu suursündmus kui ka Narva linna sotsioloogiline uurimus. Rimini Protokoll lavastajad Helgard Haug ja Daniel Wetzel lõi “100% Narva” lavastust kindlate põhimõtete järgi, mis on tüüpilised nende teatrigruppi jaoks. Nagu ka teistes oma lavastustes, kaasasid nad Narvas oma n-ö ala eksperte, kes antud juhul olid Narva elanikud. Lavastuse ettevalmistamisel lavastajad julgustasid osalejaid oma panust andma, mis väljendus isiklike tuttavate kaasamises ja monoloogide koostamises. Lavastus oli loodud osalejatega läbi viidud intervjuude (egodokumentide) alusel. Osalejad mõjutasid ka lavastuses kõlavate teemade valikut, väljendades oma pahameelt kindlate teemade suhtes, mida lavastajad tahtsid esialgu lavastusse kaasata. “100% Narvas” kõlas mitu suurt teemat, mida lavastajad seostasid isiklike lugudega. Näiteks oli Kreenholmi lugu jutustatud läbi “Mina - mitte mina” mängu (küsimus “Kelle vanemad töötasid Kreenholmis?” jt), millele järgnesid osalejate monoloogid, milles nad jutustasid oma seostest Kreenholmi manufaktuuriga.

“100% Narva” vastab kõigile neljale Madli Pesti poolt sõnastatud poliitilise teatri kriteeriumitele. Lavastuses tõstatati mitmeid poliitilisi teemasid, mis eksisteerivad Eesti ühiskonnas. Narva on Eesti linn, mille suurema osa elanikkonnast moodustab venekeelne vähemus Eestis. Lavastuses olid kajastatud järgmised teemad: keele ja kodakondsuse küsimused, teisejärguliste inimeste probleem, Venemaa mõju Eesti venelastele, poliitilise vägivalda ja elu varjatud poole teema. Kõik need küsimused on poliitilise iseloomuga, paljud on omavahel seotud ning moodustavad kokku probleemide sõlme, mis vajab lahendamist. Nende probleemide püstitamisega on täidetud teine poliitilise teatri tunnus, funktsionaalne kriteerium. On raske hinnata, kas “100% Narva” muudab/muutis ühiskonda, kuid see kindlasti tõi mitmed probleemid esile.

Lavastuse ideoloogiaks võib nimetada kindlate teemade valikut. Esialgse teemade valiku tegid Rimini Protokoll lavastajad Haug ja Wetzel koostöös lavastuse dramaturgi Mihhail Komaško ja Vaba Lava produtsendi Serafima Kolodkinaga. Proovide ajal teemade valiku ja nende kajastamisviisi (sõnastust) võisid mõjutada ka osalejad. Näiteks ideoloogiliseks valikuks võib nimetada Venemaa-Ukraina sõja teema vältimist ning sõjaga seotud küsimuste neutraalsemaks muutmist.

“100% Narva” esteetika vastab samuti poliitilise teatri esteetikale. Lavastuses ei anta üheseid vastuseid konkreetsetele küsimustele, vaid demonstreeritakse Narva linna elanike vaateid elule. Publik võib ise valida, kas ta läheb nende arvamustega kaasa või mitte. Oma kogemuse järgi võin öelda, et mõnedele lavastuses kõlanud küsimustele ma vastasin sarnaselt enamuse osalejatega, mõnede küsimuste puhul ma ei olnud osalejate enamusega nõus. Selline lihtne lavastuse esteetika (küsimuste-vastuste mäng, otseselt publikule suunatud monoloogid) aitab kaasa erimeele väljendamisele ühiskonnas.

“100% Narva” on kogukonnateater. Kogukonnaks on antud lavastuse puhul Narva linna elanikud. Lavastuses nad väljendavad oma vaateid konkreetsetele küsimustele. Kõikide osalejate arvamused koos väljendavad kogukonna arvamust. Arvan, et kogukonnateatri kui dokumentaalse teatri alaliigi eesmärk jutustada inimeste lugu, oli täidetud: narvalased väljendasid oma mõtteid ja arvamusi erinevatel teemadel. Kuigi teemade valik oli mõjutatud Rimini Protokollil lavastajate eelistustega, proovisid nad seda teha nii, et see reaalselt väljendaks Narva elanike jaoks aktuaalseid teemasid. Lavastus “100% Narva” aitas kogukonda sees olevaid suhteid tugevdada. Prooviprotsessi jooksul paljud “100% Narva” osalejad tutvusid ja said omavahel sõpradeks.

Lavastus demonstreerib väga hästi ka Jacques Rancière’i mõtet dissensussest ehk erimeele väljendamise võimalustest. Osalejad laval vastavad küsimustele nii, nagu ise arvavad, ning nende vastused ei pruugi sarnaneda publiku arvamustega või Eesti riigi seisukohtadega. Asjaolu, et lavastus toimus Eesti rahvusliku vähemuse piirkonnas, põhimõtteliselt eeldab seda, et osalejate ja publiku (mis tuli erinevatest Eesti piirkondadest ning ka välisriikidest) vaated elule erinevad. Lavastuses anti hääli inimestele, kes tavaliselt vaikivad (seda otseselt poliitilistel põhjustel nagu Eesti kodakondsuse puudumine ja Eesti poliitilisest elust eemalejäämine).

Tänu oma esteetilisele ja poliitilisele eripärale, Narva linna elanike siirale käitumisele laval, Rimini Protokollil rahvusvahelisele reputatsioonile ja Vaba Lava töötajate professionaalsusele lavastus “100% Narva” jääb Eesti teatri ajalukku.

Kasutatud kirjandus

100% Narva = 100% Narva. Rimini Protokoll 2022. Lavastuse kavaraamat

100% Narva koduleht 2022, Vaba Lava koduleht, <https://vabalava.ee/programm/100-narva/>
(15.02.2023)

Brecht, Bertold 1972. Lõbustusteater või õpetusteater? *Vaseost*. 7-15

Dreyse, Miriam; Malzacher, Florian 2017. Experts of the Everyday. The Theatre of Rimini Protokoll. Berlin: Bookpress.eu 2008.

Eesti Loeb 2021. Rahvastiku demograafilised ja etno-kultuurilised näitajad. Statistikaamet. <https://rahvaloendus.ee/et/tulemused/rahvastiku-demograafilised-ja-etno-kultuurilised-naitajad>
(25.04.2023)

ERR, 2010. Uudised. Kreenholm. Pankrot. ERR. <https://arhiiv.err.ee/audio/vaata/uudised-uudised-kreenholm-pankrot> (25.04.2023)

ERR, 2022. UUDISED. Narva elanikud on Ukrainas toimuva üle eri meelt. <https://arhiiv.err.ee/audio/vaata/uudised-narva-elanikud-on-ukrainas-toimuva-ule-eri-meelt>
(01.05.2023)

ERR, 2023. Латвийское телевидение: в Нарве до сих пор многие поддерживают Россию. ERR. <https://rus.err.ee/1608912422/latvijskoe-televidenie-v-narve-do-sih-por-mnogie-podderzhivajut-rossiju> (13.03.2023)

Esslin, Martin 2006. Modernistlik teater 1890-1920, lk. 372-413. Oxfordi illustreeritud teatriajalugu. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda 2006.

Haug, Helgard 2022. Intervjuu Sergei Poljatšihinile, 19.11.2022

Howart, William D. 2006. Prantsuse renessanss- ja neoklassitsistlik teater, lk. 242-276. Oxfordi illustreeritud teatriajalugu. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda 2006.

Innes, Christopher 2006. Teater pärast kaht maailmasõda, lk. 414-488. Oxfordi illustreeritud teatriajalugu. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda 2006.

Ivask, Merike 2017. Kreenholm. Vilnius: AB Spauda

Jaaks, Piret 2022. Kirjutada inimesi: kogukondade uurimine ja dokumentaalteatri loomise vahendid dramaturgi töös. Doktoritöö. Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia.

Klementi J., Voltri J. 2022. TTJA keelab Vene kanalite edastamise 24 tunni jooksul. ERR. <https://www.err.ee/1608511283/ttja-keelab-vene-kanalite-edastamise-24-tunni-jooksul> (13.03.2023)

Kodakondsuse seadus, 1995. Riigi teataja, <https://www.riigiteataja.ee/akt/961169> (10.03.2023)

Kolodkina, Serafima 2023. Intervjuu Sergei Poljatšihhinile, 20.01.2023 Helisalvestis autori valduses.

Markova, Anna 2022. Facebooki postitus, <https://www.facebook.com/ann.markova/posts/pfbid0yXG7tArV1p72xrFZ7d6R1bFABVLjNKQIDuuxubYgQjPpnmuQFa566KcPgiYEntGUI> (15.02.2023)

Narva arvudes 2020. Narva Linna Arenduse ja Ökonoomika Amet. <https://www.narva.ee/documents/29877749/31137183/Narva+arvudes+2020+EST.docx/a011c45d-97ab-42ab-897e-47d18c13ee3a> (25.04.2023)

Pesti, Madli 2016. Poliitiline teater ja selle strateegiad Eesti ja lääne kultuuris. Doktoritöö. Tartu ülikool.

Pesti, Madli 2022. Poliitiline kogukonnateater Narvas. Sirp. <https://www.sirp.ee/s1-artiklid/teater/poliitiline-kogukonnateater-narvas/> (09.01.2023).

Rancière, Jacques 2010. Ten theses on politics. Dissensus: on politics and aesthetics. <http://artsites.ucsc.edu/sdaniel/230/Ranciere%20-%20Dissensus%20-%20On%20Politics%20and%20Aesthetics.pdf> (21.02.2023)

Rancière, Jacques 2018. Эмансипированный зритель. https://knigogid.ru/books/497970-emanapirovannyy-zritel/toread?update_page (21.02.2023)

Taplin, Oliver 2006. Kreeka teater, lk. 23-60. Oxfordi illustreeritud teatriajalugu. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda 2006.

Trunin, Mihhail 2017. Marginaalid ja sissesõitnud. Sirp <https://sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/marginaalid-ja-sissesoitnud/> (11.03.2023)

Töötuse määr 2022. Eesti statistika <https://www.stat.ee/et/avasta-statistikat/valdkonnad/tooelu/tooturg/tootuse-maar> (25.04.2023)

Tuuder, Anastassia 2022. Kohaliku identiteedi riigirahva identiteedi ning ruumi konstrueerimine Narva noorte eestivenelaste näitel. Magistritöö. Tallinna Ülikool.
https://integratsioon.ee/sites/default/files/magistritoo_anastassia_tuuder_2022.pdf (27.01.2023)

Lisa 1

100% NARVA ankeet

OSA A: Kontaktandmed

Nimi:

Perekonnanimi:

Telefon:

E-post:

OSA B: Statistilised kriteeriumid

Sugu:

Vanus:

Sünnikuupäev:

Rahvus:

Kodakondsus:

Sünnikoha riik:

Emakeel:

Ma sündisin

Amet / haridus:

OSA C: Küsimustik avaldatakse

a) See osa käsitleb seda, mis teeb teid eriliseks/unikaalseks:

- Minu töö / minu tegevus:
- Ma olen unikaalne, sest
- Kodus ma räägin
- Koolis/tööl ma räägin
- Laval mind saab ära tunda
- Mul on see tikk / individuaalne talumatus:
- Ma lahkuksin Narvast järgmisel põhjusel:
- 100 inimesele tahaksin esitada järgmise küsimuse: (peaks algama KAS SINA)...

b) See osa räägib sinust kui linnaelanikust:

- Heli, mida ma seostan Narva eluga:
 - Lõhn, mida ma seostan Narva eluga:
 - Milline on kõige ilusam maja Narvas?
 - Millises linna piirkonnas teie elate?
 - Millises linna piirkonnas te tahaksite elada? Millise vaatega?
 - Miks teile ei meeldi Vaba Lava?
 - Mis te arvate, miks paljudele linnas ei meeldi?
 - Ma osaleksin meeleavaldusel (millegi) poolt või vastu...
- (Ettepanek, mida täpselt tuleks ühiskonnas parandada):
- Kuulun järgmistesse rühmadesse (lihtsalt loetelu, 3-5 sõna/lühikesed laused):
 - Aga ma ei taha, et mind segi aetakse / ma ei kuulu kindlasti järgmistesse gruppidesse:

c) Tegemist on lumepalli prooviesinemiste protsessiga/ keda järgmisena kutsub osaleja projekti:

- Ma lähen koos.. / Ma kutsusin.....:

Summary

The topic of this study is “"100% Narva" performance analysis from a political theatre perspective”. This study focuses on the production of "100% Narva" from the perspective of political theatre and examines how the performance shows the current social problems in Narva and Estonia.

At the beginning of the study, the author formulates two research questions. These are:

- 1) What makes "100% Narva" political theatre?
- 2) How does the production of "100% Narva" deal with current political issues in Narva (and in Estonia)?

The author's research methods are ethnological fieldwork, text analysis, performance analysis. The author emphasizes that he draws on his personal experience in writing this study. This became possible because the author was involved in the production of "100% Narva" and participated in the preparation process of this performance.

In the first chapter, the author defines the concept of political theatre. He briefly reviews the historical development of the concept of political theatre and sets out four criteria for determining political theatre. The author does not formulate these criteria personally, but relies on a definition developed by the Estonian theatre theorist Madli Pesti.

In the second chapter, the author makes a structural analysis of the "100% Narva" performance. To do so, he gives a brief overview of the city of Narva, describes his connections with Narva and his personal perception of the town. In this chapter, the author defines 100% Narva as community theatre and as the Rimini Protocol performance.

In the third chapter, the author makes a thematic analysis of the "100% Narva" performance. The chapter contains the process of preparation of the "100% Narva" and the description of the "100% Narva" performance. After that, the author selects six themes that are important for the city of Narva and describes how these themes were discussed in the performance. In order to better describe the themes, in addition to the performance, the author also bases his analysis on interviews conducted during the preparation process of the performance. The list of topics covered is subjective and based on the author's personal choice.

At the end of the study, the author concludes that "100% Narva" is a political performance according to all four criteria.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Sergei Poljatšihin,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose **Lavastuse "100% Narva" analüüs poliitilise teatri vaatenurgast**, mille juhendaja on Anneli Saro, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Sergei Poljatšihin

25.05.2023